

Міністерство освіти та науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

Бакалаврська робота на тему:
«Українські навчальні заклади XVI–XVIII ст. у європейському освітньому просторі: порівняльний аналіз»

Спеціальність: 014.03 Середня освіта (Історія)

Освітня програма: Середня освіта (Історія)

Здобувача вищої освіти освітньо–
кваліфікаційного рівня «бакалавр»
Жулінського Миколи Олександровича

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:

кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства

Волік Надія Володимирівна

РЕЦЕНЗЕНТ:

доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук

Зуляк Іван Степанович

Робота захищена з оцінкою:

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Тернопіль – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Історіографія дослідження.	7
1.2. Джерельна база.....	13
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РОЗВИТОК НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ЄВРОПІ XVI–XVIII СТ.....	26
2.1. Структура та управління європейських шкіл і університетів.....	26
2.2. Навчальні програми, педагогічні методи та дисципліни.....	33
2.3. Виховна роль та соціальне значення європейської освіти.....	39
РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ XVI–XVIII СТ. У ПОРІВНЯЛЬНОМУ АСПЕКТІ З ЄВРОПЕЙСЬКИМИ.....	44
3.1. Організація та структура українських шкіл.....	44
3.2. Навчальні програми та педагогічні практики в Україні.....	47
3.2. Порівняльний аналіз українських і європейських навчальних закладів.....	50
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ XVI–XVIII СТ. У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ.....	55
4.1. Аналіз підручника та можливості використання матеріалів дослідження на уроках історії.....	55
4.2. Методичні рекомендації для вчителів щодо проведення уроків з використанням історичного матеріалу.....	60
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65
ДОДАТКИ.....	71

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Освіта завжди була фундаментальним інструментом формування суспільних цінностей, інтелектуальної та духовної культури нації. У контексті українських земель XVI–XVIII століть, коли країна перебувала під різними політичними та культурними впливами, розвиток шкільної освіти ставав важливим чинником збереження національної ідентичності та інтеграції у європейський освітній простір. Серед ключових проблем того періоду – неоднорідність шкільної системи, вплив церкви та монастирів на навчальний процес, формування братських шкіл та розвиток вищих навчальних закладів, таких як Острозька академія та Києво-Могилянська академія. Вивчення цих процесів дозволяє зрозуміти, яким чином освіта впливала на формування інтелектуальної еліти, поширення гуманістичних ідей та інтеграцію українських навчальних закладів у загальноєвропейський освітній контекст.

Актуальність теми зумовлена сучасними освітніми викликами та необхідністю формування компетентностей майбутніх педагогів, здатних ефективно інтегрувати історичний матеріал у навчальний процес. Сучасна школа потребує глибокого розуміння еволюції освіти, щоб створювати навчальні програми, які сприяють розвитку критичного мислення, міжкультурної компетентності та історичної свідомості учнів. Недостатній рівень дослідженості української освіти XVI–XVIII ст., особливо у порівняльному контексті з європейськими системами, а також невивчені аспекти взаємодії різних типів шкіл, визначають потребу у комплексному аналізі цієї проблеми. Результати дослідження мають як наукове, так і практичне значення, оскільки вони можуть бути використані для розробки навчальних матеріалів, дидактичних посібників та інтеграції історичних прикладів у сучасний освітній процес.

Метою дослідження є комплексний аналіз розвитку шкільної та вищої освіти на українських землях у XVI–XVIII ст. у контексті європейської освітньої традиції, визначення ключових тенденцій, структурних особливостей

навчальних закладів та педагогічних підходів, а також оцінка їх впливу на формування інтелектуальної та моральної культури учнів.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукову літературу та архівні джерела щодо розвитку української освіти у XVI–XVIII ст. та її європейських аналогів.
2. Визначити основні типи навчальних закладів (монастирські, соборні, братські, єзуїтські колегіуми) та охарактеризувати їхню структуру, організацію навчального процесу та роль у розвитку освіти.
3. Дослідити вплив гуманістичних та релігійних педагогічних традицій на формування змісту освіти та навчальні програми.
4. Виявити взаємозв'язок між освітніми практиками та соціально-політичними процесами на українських землях.
5. Розробити рекомендації щодо використання історичного досвіду розвитку освіти у сучасній шкільній практиці для формування критичного мислення та компетентностей учнів.

Об'єктом дослідження є освітній процес у Європі та на українських землях XVI–XVIII століть, що охоплює шкільну і вищу освіту, організацію навчальних закладів, розвиток гуманістичних та релігійних педагогічних традицій. Цей об'єкт дозволяє вивчити формування системи освіти, структуру навчальних закладів та методи навчання в ранньомодерній Європі та Україні, а також вплив європейських освітніх тенденцій на українські навчальні заклади.

Предметом дослідження є конкретні аспекти організації та функціонування різних типів шкіл (монастирських, соборних, братських, єзуїтських колегіумів) та академій, методи викладання, програми навчання та роль освіти у формуванні інтелектуальної, моральної та духовної культури студентів. Особлива увага приділяється взаємозв'язку між освітніми реформами та соціально-політичними процесами того часу, а також впливу педагогічних ідей на розвиток національної ідентичності.

Методи дослідження. У роботі використано комплекс методів, що забезпечує всебічний аналіз проблеми. Загальнонаукові методи – аналіз, синтез,

узагальнення та порівняння застосовувалися для систематизації наукових підходів до розвитку освіти. Історичні методи – хронологічний, історико-порівняльний та історико-системний методи дозволили простежити послідовність реформ, еволюцію навчальних закладів та педагогічних підходів. Емпіричні методи були використані для роботи з архівними документами, періодикою та джерелами й допомогли відтворити зміст навчальних програм і структуру навчальних закладів. Метод історичної реконструкції сприяв відтворенню суспільного, культурного та політичного контексту, у якому функціонували школи та академії.

Хронологічні рамки дослідження. Дослідження охоплює період XVI–XVIII ст., що відповідає етапу становлення системи шкільної освіти на українських землях, поширення гуманістичних ідей та інтеграції освітніх практик у загальноєвропейський контекст. Початок XVI ст. відображає початок інтенсивного розвитку братських шкіл та впливу гуманістичної педагогіки, а кінець XVIII ст. характеризується завершенням етапу формування академічних структур та впровадження єзуїтських та інших європейських освітніх стандартів.

Наукова новизна. У роботі вперше здійснено комплексний аналіз розвитку шкільної та вищої освіти на українських землях у XVI–XVIII ст. у порівняльному європейському контексті, систематизовано типи навчальних закладів, методи викладання та програми навчання. Встановлено взаємозв'язок між педагогічними підходами та соціально-політичними процесами, уточнено періодизацію розвитку освіти та внесено пропозиції щодо використання історичного досвіду в сучасній школі. Теоретичне значення роботи полягає у розширенні знань про формування інтелектуальної та моральної культури учнів у ранньомодерну добу.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані у професійній діяльності майбутніх учителів історії: для підготовки уроків з історії України та всесвітньої історії; при розробці дидактичних матеріалів, інтерактивних завдань і кейсів, що формують критичне мислення та історичну

компетентність учнів; у створенні позакласних заходів, пов'язаних із вивченням історії освіти та розвитку культурної самобутності. Практична цінність також полягає у використанні матеріалів для формування у школярів розуміння взаємозв'язку між освітою, культурою та суспільними процесами.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження апробовані на III Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми історичної науки та освіти у дослідженнях молодих учених» (м. Тернопіль, 5 травня 2026 р.) з темою: «Освіта як інструмент конфесійної самоідентифікації: українські колегіуми в контексті європейської Реформації та Контрреформації».

Структура та обсяг роботи. Бакалаврська робота складається зі анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (61 позиція) та 4 додатків. Загальний обсяг бакалаврської роботи – 79 сторінках, основний зміст викладено на 63 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія дослідження.

Проблема розвитку освіти на українських землях у XVI–XVIII ст. привертала увагу багатьох дослідників. У науковій літературі розглядаються питання становлення шкільництва, діяльності братських шкіл, розвитку вищої освіти, а також ролі церкви й меценатства у формуванні освітнього простору ранньомодерної України. Значна частина праць присвячена аналізу освітніх центрів, які стали важливими осередками інтелектуального життя українського суспільства.

Важливу роль у розвитку освіти дослідники пов'язують із діяльністю церкви, що тривалий час була головним осередком культурного й освітнього життя. Як зазначає історик О. Субтельний, у XVII ст. українська церква відігравала значну роль у формуванні освіченого духовенства та поширенні освіти, а її школи вважалися одними з найкращих у тогочасній державі. Українські священники мали високий рівень освіти і нерідко запрошувалися до служіння в інших регіонах. Однак після реформ Петра I та створення Священного Синоду становище церкви ускладнилося, що позначилося і на розвитку освітніх інституцій[1].

Питання поширення початкової освіти на українських землях досліджував історик І. Крип'якевич. Він зазначав, що характерною рисою українського суспільства ранньомодерної доби була значна кількість початкових шкіл, що сприяло досить високому рівню грамотності населення. Уже в XVII–XVIII ст. мережа шкіл була досить розгалуженою, а освітні центри поступово зміщувалися із західних регіонів до Наддніпрянщини [2].

Подібні висновки містяться і в працях дослідниці Н. Полонської-Василенко, яка зазначала, що у XVIII ст. майже кожне село в Гетьманщині мало власну школу. Такі навчальні заклади діяли переважно при церквах, а навчання

здійснювали дяки або священнослужителі. Освітні функції виконували також монастирі, де діяли школи для майбутніх ченців[3].

Цінним джерелом для характеристики рівня освіти є спогади сучасників. Зокрема, арабський мандрівник П. Алепський, який у середині XVII ст. подорожував Україною разом із антіохійським патріархом Макарієм, відзначав досить високий рівень грамотності населення. У своїх записках він зазначав, що навіть селяни й жінки часто вміли читати й писати, що було рідкісним явищем для багатьох країн тогочасної Європи.

Важливе місце в історіографії займають дослідження, присвячені діяльності братських шкіл. Братства були громадськими організаціями православних міщан, які прагнули зміцнити православну віру та протидіяти процесам покатоличення і полонізації. Саме вони стали ініціаторами створення навчальних закладів нового типу. Першу братську школу було засновано у Львові при Успенському братстві, після чого подібні заклади почали виникати й в інших містах України. Їхня діяльність сприяла розвитку нових підходів до організації навчального процесу та поширенню освіти серед міського населення [4].

Значну увагу дослідники приділяють розвитку вищої освіти, зокрема діяльності Острозької академії, заснованої 1576 р. князем Костянтином Острозьким. У наукових працях аналізується навчальна програма цього освітнього закладу та її особливості [5].

Окрему групу праць становлять дослідження, присвячені Києво-Могилянській академії – одному з найважливіших освітніх центрів Східної Європи XVII–XVIII ст. Значний внесок у вивчення історії цього навчального закладу зробили дослідники XIX – початку XX ст., зокрема В. Аскоченський, С. Голубєв, К. Харлампович, М. Петров та Д. Вишневський. У своїх працях вони аналізували структуру академії, особливості навчального процесу та її роль у розвитку духовного і культурного життя українського суспільства. Значний фактичний матеріал з історії академії міститься і в працях Х. Тітова, де розглянуто період її існування до початку XIX ст. [6].

Українська історіографія накопичила значний масив досліджень, присвячених розвитку освіти на українських землях у XVI–XVIII ст. Науковці розглянули діяльність братських шкіл, поширення початкової освіти, становлення вищих навчальних закладів та роль церкви у формуванні освітнього простору. Водночас окремі аспекти цієї проблематики потребують подальшого вивчення у ширшому європейському контексті, що дає змогу глибше зрозуміти місце української освіти в загальноєвропейських освітніх процесах ранньомодерної доби.

Проблема розвитку освіти ранньомодерного періоду є предметом активного дослідження в зарубіжній історіографії. Іноземні науковці розглядають освітні процеси XVI–XVIII ст. у контексті ширших соціальних, культурних і релігійних трансформацій європейського суспільства. Особлива увага приділяється формуванню нових освітніх інституцій, розвитку університетської освіти, поширенню грамотності та ролі освіти у формуванні інтелектуальних еліт.

Значний вплив на розвиток освітньої системи в Європі мав релігійний рух Реформації. Як зазначають дослідники, у XVI ст. одним із головних завдань церковної та світської влади стало створення шкіл і коледжів для підготовки освічених служителів церкви та державних діячів. У Женевських церковних постановах 1541 р. підкреслювалася необхідність заснування спеціального коледжу для підготовки молоді, де поряд із богослов'ям повинні були викладатися мови та гуманітарні науки. Такий підхід був спрямований на формування освіченого духовенства та забезпечення ефективного функціонування церковних і державних інституцій [7, с. 64].

У працях зарубіжних істориків підкреслюється, що система освіти ранньомодерної Європи поступово набувала більш структурованого характеру. Початкове навчання, як правило, було спрямоване на опанування основ грамотності, після чого учні могли продовжувати освіту в колегіях або університетах. Водночас рівень грамотності населення залишався відносно

низьким і коливався приблизно від 10 до 30 % населення, що свідчить про обмежену доступність освіти для широких верств суспільства [7, с. 64].

Окрему увагу зарубіжні дослідники приділяють поширенню мовної освіти в ранньомодерній Європі. Зокрема, у XVII ст. значно зріс престиж французької мови як мови міжнародного спілкування та культури. Це сприяло створенню спеціалізованих навчальних закладів, де вивчення французької мови поєднувалося з опануванням інших дисциплін. Дослідник П. Лунен зазначає, що у Голландській Республіці важливу роль у цьому процесі відігравали так звані французькі школи, які існували ще з початку XVI ст. До кінця XVII ст. вони були поширені майже в кожному місті країни та орієнтувалися переважно на дітей міського середнього класу. У цих школах поряд із французькою мовою викладалися практичні предмети, такі як бухгалтерський облік, географія, історія та навігація, що відповідало потребам торговельного та міського середовища [8].

У зарубіжній історіографії також приділяється значна увага розвитку університетської освіти. У XVI ст. в Європі спостерігалось швидке зростання кількості університетів та інших центрів вищої освіти. Розширення мережі університетів було зумовлене зростанням потреби в освічених фахівцях у галузях права, медицини, теології та державного управління. Водночас така тенденція спричинила певні суперечності між традиційною системою професійної підготовки, що ґрунтувалася на учнівстві та практичному досвіді, і новою університетською освітою, яка орієнтувалася на теоретичні знання та академічну підготовку [7, с. 64].

Крім того, зарубіжні дослідники розглядають розвиток університетської мережі у різних регіонах Європи. Наприклад, у Центральній Європі важливими освітніми центрами стали університети в Празі (1348), Кракові (1364), Відні (1365), а пізніше – у Граці (1586), Львові (1661) та Інсбруку (1668). Ці навчальні заклади відігравали важливу роль у підготовці інтелектуальної еліти та поширенні гуманістичних ідей [9].

Зарубіжна історіографія розглядає розвиток освіти ранньомодерного періоду як складний процес, що відбувався під впливом релігійних, соціальних та культурних змін у європейському суспільстві. Дослідження іноземних учених висвітлюють процес формування нових освітніх інституцій, поширення університетської освіти, розвиток мовної підготовки та поступове зростання ролі освіти у суспільному житті. Їхні праці створюють важливу теоретичну основу для подальшого вивчення історії освіти ранньомодерної доби.

Важливе місце у вивченні історії освіти ранньомодерної доби посідають праці, у яких аналізується розвиток освітніх інституцій у широкому соціальному, культурному та інтелектуальному контексті. Ці дослідження дають можливість розглянути освітні процеси не лише як внутрішню педагогічну систему, а як складову суспільного розвитку, пов'язану з політичними, економічними та культурними трансформаціями епохи.

У сучасній історіографії дедалі більше уваги приділяється міждисциплінарному підходу до історії освіти. Як зазначає Дж. Саймон, дослідники, які звертаються до цієї тематики, нерідко мають інші наукові інтереси, ніж традиційні фахівці з педагогіки. Історики можуть використовувати освітні матеріали для висвітлення ширших процесів, зокрема соціальної мобільності, економічних змін або розвитку інтелектуального життя суспільства. З цього приводу дослідниця зауважує, що історики часто розглядають освіту не як самодостатній об'єкт дослідження, а як інструмент для пояснення інших історичних явищ. У такому випадку освіта інтерпретується як результат зовнішніх факторів, наприклад кількості навчальних закладів або числа студентів, що може призводити до спрощеного розуміння освітнього процесу [10].

Водночас сучасні дослідження підкреслюють необхідність комплексного підходу до аналізу освітніх явищ. Зокрема, наголошується, що неможливо підтримувати традиційний поділ між формальною та неформальною освітою, а також між процесами навчання та виховання. Освітній досвід людини формується під впливом багатьох чинників – соціального середовища,

культурних традицій, релігійних практик та інтелектуальних течій. Саме тому вивчення історії освіти потребує врахування не лише діяльності шкіл і університетів, але й ширших форм культурної комунікації, які впливали на формування знань та світогляду.

Узагальнюючі праці також дозволяють простежити тенденції розвитку європейської освіти у XVI–XVIII ст. У цей період відбувалося активне становлення університетської системи, поширення гуманістичних ідей, а також формування нових моделей навчання. Важливу роль відігравали релігійні та культурні рухи, зокрема Реформація і Контрреформація, які сприяли розвитку шкільної освіти та створенню нових освітніх інституцій. У результаті освіта поступово перетворювалася на важливий інструмент соціалізації та формування інтелектуальної еліти.

Відтак праці узагальнюючого характеру відіграють важливу роль у формуванні сучасного бачення історії освіти, оскільки вони дозволяють інтегрувати результати різних досліджень та розглянути освітні процеси у широкому історичному контексті. Саме завдяки таким роботам стає можливим порівняльний аналіз розвитку освітніх систем різних регіонів Європи, у тому числі й українських земель.

Таким чином, наявна історіографія проблеми характеризується нерівномірним ступенем її опрацювання. Переважно науковці зосереджували увагу на окремих аспектах розвитку українських навчальних закладів XVI–XVIII ст., зокрема на діяльності братських шкіл, Острозької та Києво-Могилянської академій, їх ролі у поширенні гуманістичних ідей, а також на конфесійних і культурних чинниках освітнього процесу. Значну увагу приділено також питанням впливу європейських освітніх традицій на український інтелектуальний простір. Водночас порівняльний аналіз українських навчальних закладів у контексті європейського освітнього простору залишається недостатньо розробленим. Відсутність комплексних досліджень, що поєднують інституційний, змістовий та культурний виміри

освіти, зумовлює необхідність подальшого наукового осмислення цієї проблематики.

1.2. Джерельна база.

Дослідження історії української освіти XVI–XVIII ст. ґрунтується на широкому колі джерел, що дозволяють відтворити особливості розвитку освітніх інституцій, навчальних програм, організації навчального процесу та виховних практик. Джерельна база цієї проблематики є досить різноманітною і включає архівні документи, літописи, шкільні статuti, друковані навчальні книги, пам'ятки полемічної літератури, а також наукові дослідження пізніших періодів. Саме комплексне використання цих матеріалів дає змогу сформуванню цілісного уявлення про становлення та функціонування освітніх осередків в Україні ранньомодерної доби.

Важливу роль у дослідженні історії української освіти відіграють документи, що стосуються діяльності перших вищих навчальних закладів, зокрема Острозької академії. Формування традиції цього навчального осередку сягає кінця XVI ст. Попри наявність значної кількості досліджень, присвячених історії академії, суттєвою проблемою залишається обмеженість джерельної бази. Архів академії практично не зберігся, що значно ускладнює реконструкцію багатьох аспектів її функціонування. Зокрема, важко встановити повний склад викладачів і студентів, а також детально відтворити організацію навчального процесу. Відсутність документів, які б точно фіксували дату заснування навчального закладу, спричинила певні дискусії серед дослідників, проте в науковій літературі загальноприйнятим є 1576 рік як початок діяльності Острозької академії.

Одним із важливих джерел є «Буквар», надрукований Іваном Федоровичем у 1578 р., у передмові якого згадується «дитяче училище», створене за наказом князя Костянтина Острозького. Це видання підтверджує існування освітнього осередку в Острозі; фрагмент сторінки подано у *додатку А* до роботи [11]. Воно також дає змогу простежити початкові етапи організації

навчального процесу та засвідчує роль друкарської справи у поширенні освіти. Дослідники відзначають, що в джерелах цей навчальний заклад називали по-різному: «школа», «академія» або «колегіум», що відображає особливості освітньої системи того часу.

Враховуючи, що у джерелах XVI–XVIII ст. одні й ті самі освітні заклади називали по-різному – «школа», «колегіум» або «академія» – важливо окремо розглянути значення цих термінів. Таке порівняння дозволяє не лише зрозуміти, як відображалися різні рівні та спеціалізація навчальних закладів, а й простежити вплив релігійних, соціальних і політичних чинників на розвиток освіти, а також формування педагогічної термінології на українських землях у ранньомодерний період.

Термін «школа» має греко-латинське походження і вперше зафіксований на теренах України у 1388 р. у польськомовних документах ділової писемності. У другій половині XVII – кінці XVIII ст. слово «школа» використовувалося як назва навчального закладу або освітньої установи, що підтверджується «Лексиконом» І. Максимовича. Термін мав багатоаспектне значення: позначав заклади з різною спеціалізацією та ідеологічною орієнтацією (братські, католицькі, аріянські школи), а також приміщення, систему освіти чи колектив учнів. Як зауважує О.Ю. Зелінська, термін «школьний» відображав предмети та явища, пов'язані зі школою, у словосполученнях «учитель школьний», «учение школьное», «дидакал школьний» [12]. У XVIII ст. для уникнення двозначності «школа» поступово почала замінюватися терміном «клас» як структурним підрозділом навчального закладу. У сучасній педагогічній науці та словниках української мови «школа» тлумачиться як навчально-виховний заклад, спеціальні освітні установи, система освіти або колектив учнів, а також як напрям у науці, мистецтві чи суспільно-політичній думці.

Термін «академія» має грецько-латинське походження і в українську мову XVI–XVIII ст. потрапив через польське посередництво. У цей період академією могли називати як школи, колегіуми та училища середнього рівня, так і вищі навчальні заклади з класами філософії та богослов'я, що відповідало

західноєвропейським стандартам і аналогам польських академій. Надання статусу академії українським православним освітнім закладам мало освітнє, політичне та релігійне значення, сприяючи укріпленню православної віри та створенню антикатолицьких осередків. Київський колегіум отримав статус академії у 1701 р. за грамотою Петра I після прочитання курсів богослов'я та філософії. Основне значення терміну змістовно змістилось до «наукової установи», а «вищий навчальний заклад» став похідним [13].

Термін «*колегіум*» має латинське походження і ввійшов в українську мову у кінці XVI ст. через польське посередництво. У документах того часу зустрічаються варіанти написання «*колеюмъ*», «*колеиумъ*». Спершу він позначав католицькі освітні заклади – школи, а згодом поширився на українські православні навчальні установи. Назва «*колегіум*» мала багатоаспектне застосування: під нею могли розуміти школу, училище, гімназію або академію. Прикладом є Київський колегіум, заснований Петром Могилою, який функціонував як освітній осередок середнього та вищого рівня. Термін «*колегіум*» також поширився на територію Росії через діяльність українських учених і розвиток мережі навчальних закладів. У сучасних українській, російській та білоруській мовах слово «*колегіум*» фіксується в історичних словниках і використовується для позначення освітніх установ [13].

Порівняльний аналіз термінів «*школа*», «*колегіум*» і «*академія*» свідчить, що в другій половині XVII – кінці XVIII ст. освітня система на українських землях мала гнучку ієрархію навчальних закладів. Під «*школою*» зазвичай розуміли початкові або середні навчальні заклади з різною спеціалізацією, «*колегіум*» охоплював середні навчальні установи та окремі вищі осередки з богословським і філософським навчанням, а «*академія*» відповідала вищому навчальному закладу з офіційним статусом і класами філософії та богослов'я. Незважаючи на різницю у статусі та функціях, ці терміни часто вживалися як синоніми, відображаючи загальні принципи організації освіти, її структурні підрозділи та культурно-релігійні орієнтири. Вивчення цих понять дозволяє

простежити розвиток педагогічної термінології та освітньої системи на українських землях у XVI–XVIII ст. [13].

Про активне інтелектуальне життя в середовищі Острозької академії свідчать також тогочасні полемічні твори. Одним із прикладів є згадка про написання Кліриком Острозьким полемічного твору «На другий лист ... Іпатія...», створеного у стінах академії. Подібні джерела дають змогу простежити розвиток богословської думки, рівень освіченості авторів та участь академічного середовища у релігійно-культурних дискусіях того часу. Фрагмент відповідної згадки подано у *додатку Б* [11].

Важливим джерелом для дослідження розвитку української освіти є також документи, пов'язані з діяльністю братських шкіл. Однією з найвідоміших була Львівська братська школа, яка відіграла значну роль у формуванні національної освітньої традиції. Львівська братська школа відзначалася всестановим характером, що проявлялося у рівному ставленні до всіх учнів незалежно від їхнього соціального походження. У статуті школи підкреслювалося, що головним критерієм становища учня є його знання та успішність у навчанні, що свідчить про демократичність освітньої системи того часу.

Цінним історичним джерелом, що підтверджує діяльність братських освітніх осередків, є документальний запис 1604 року про призначення Івана Борецького керівником школи Львівського ставропігійного братства. Цей документ засвідчує активну участь видатних церковних та культурних діячів у розвитку освіти, а також свідчить про високий авторитет братських шкіл у тогочасному суспільстві. Відомо, що Іван Борецький відіграв значну роль у формуванні української освітньої традиції та згодом став київським православним митрополитом. Відповідний історичний документ подано у *додатку В* [11].

Київська братська школа отримала офіційне затвердження у 1620 р. грамотою єрусалимського патріарха Феофана. Цей документ надавав Київському Богоявленському братству права ставропігії, що закріплювало

статус школи як важливого освітнього осередку. Завдяки цьому школа набула авторитету серед православної спільноти та стала основою для подальшого розвитку вищої освіти в Україні, зокрема для створення Києво-Могилянської академії. Грамота патріарха свідчить про офіційне визнання та підтримку навчального закладу на високому церковному рівні, що підкреслює значення братської освіти для формування освітньої традиції на українських землях [14].

З часом на основі Київської братської школи сформувався Києво-Могилянський колегіум, пізніше отримавший статус академії. Він став одним із провідних центрів освіти, науки і культури у Східній Європі, зберігаючи традиції братських шкіл та водночас відповідаючи вимогам європейських вищих навчальних закладів [15].

Важливими джерелами для дослідження освітнього розвитку України у XVIII столітті є також документи, що стосуються діяльності колегіумів і духовних семінарій. Зокрема, значний вплив на культурне життя Слобожанщини мав Харківський колегіум, який сприяв підвищенню рівня освіти в регіоні та став одним із зразків для створення навчальних програм інших духовних шкіл. Його діяльність підготувала ґрунт для відкриття Харківського університету. Важливу роль у розвитку освіти відігравали також Переяславський колегіум, Новгород-Сіверська семінарія та інші навчальні заклади, які формували мережу освітніх установ на українських землях [16].

До важливих джерел, що характеризують розвиток освіти та книжної культури ранньомодерної України, належать також лексикографічні праці. Зокрема, значне значення мав «Лексикон словенороський» Памва Беринди – один із перших словників, який систематизував лексику церковнослов'янської та книжної української мови (*Додаток Г*). Подібні видання використовувалися у навчальному процесі та сприяли розвитку мовної культури освічених верств суспільства [17].

Отож, джерельна база дослідження історії української освіти XVI–XVIII ст. є багатогранною і включає різні типи матеріалів – від архівних документів та шкільних статутів до друкованих навчальних книг і наукових праць. Хоча

значна частина документів не збереглася, наявні джерела дозволяють відтворити основні тенденції розвитку освітньої системи, визначити її місце в європейському культурному просторі та простежити взаємодію національних традицій із загальноєвропейськими освітніми моделями. Саме комплексне використання цих джерел створює надійну основу для подальших досліджень історії української освіти ранньомодерного періоду.

Порівняльний метод посідає важливе місце у дослідженні історіографії історії освіти, оскільки дозволяє зіставляти наукові підходи різних дослідників, виявляти спільні та відмінні риси у трактуванні історичних процесів, а також простежувати еволюцію наукових поглядів щодо розвитку освітніх інституцій. У дослідженнях, присвячених становленню освіти в Україні ранньомодерного періоду, порівняльний метод застосовується для аналізу діяльності таких навчальних центрів, як Острозька академія, братські школи та Києво-Могилянська академія, а також для визначення їх місця у ширшому європейському освітньому контексті. Завдяки порівнянню історіографічних праць різних авторів стає можливим не лише відтворити фактичну історію освітніх інституцій, а й зрозуміти особливості формування наукових інтерпретацій щодо їхнього розвитку.

Одним із важливих напрямів застосування порівняльного методу є аналіз поглядів дослідників на становлення та функціонування Острозької академії. У науковій літературі цей навчальний заклад розглядається як один із перших центрів вищої освіти на українських землях, проте оцінки його ролі та значення у різних історіографічних працях суттєво відрізняються. Порівняння цих підходів дає змогу краще зрозуміти як сам феномен Острозької академії, так і особливості наукової традиції її вивчення.

Одним із перших дослідників, які звернулися до системного вивчення історії Острозької школи, був Павло Лук'янович. У своїй праці 1881 року він здійснив спробу узагальнити наявні джерельні відомості про цей навчальний заклад та зібрати свідчення сучасників про його діяльність. Важливою особливістю дослідження Лук'яновича є прагнення чітко розмежувати поняття

«Острозька школа» та «Острозька академія». На думку дослідника, Острозька школа була навчальним закладом нижчого типу, тоді як академія розглядалася як потенційний вищий освітній центр, який лише частково реалізував свій потенціал. Подібна інтерпретація ґрунтувалася на порівнянні з іншими освітніми установами того часу, зокрема Львівською братською школою, де викладалися так звані «вільні науки». Однак через обмеженість джерельної бази дослідник не зміг детально реконструювати історію функціонування цього навчального закладу, обмежившись загальними припущеннями щодо намірів його засновника. Зокрема, Лук'янович висловлював думку, що князь Василь-Костянтин Острозький прагнув створити освітній заклад вищого типу за зразком західноєвропейських навчальних інституцій, де значна увага приділялася вивченню грецької та латинської мов [18].

Інший підхід до інтерпретації діяльності Острозького культурно-освітнього осередку представлений у працях Михайла Грушевського. У шостому томі фундаментальної праці «Історія України-Руси» історик присвятив історії Острозької академії окремий розділ значного обсягу. Порівняно з попередніми дослідниками, Грушевський підходив до вивчення цього феномену більш комплексно. Він розглядав не лише сам навчальний заклад, а й діяльність культурного гуртка при дворі князя Острозького, а також функціонування друкарні, яка відігравала важливу роль у поширенні освітніх ідей. Водночас історик наголошував на надзвичайній бідності джерельної бази, що значно ускладнює реконструкцію реальних масштабів і впливу Острозького освітнього центру. Саме тому багато аспектів його діяльності залишаються предметом наукових дискусій. На відміну від деяких інших дослідників, Грушевський досить стримано оцінював значення Острозького освітнього осередку, називаючи культурно-релігійні ініціативи князя Василя-Костянтина Острозького своєрідним «острозьким епізодом» в історії української культури. Таке трактування свідчить про прагнення історика розглядати цей феномен у ширшому контексті розвитку українського суспільства та культури [18].

Порівняльний аналіз історіографічних підходів дозволяє виявити різні погляди дослідників на джерела впливу, які визначали розвиток освітніх інституцій ранньомодерної України. Зокрема, окремі історики наголошували на значному впливі західноєвропейських освітніх традицій, а інші підкреслювали визначальну роль православної культурної спадщини. Дослідник К. Харлампович висловлював думку, що Острозька школа була одним із перших навчальних закладів, який відчув вплив нових просвітницьких течій. Проте, на відміну від деяких попередників, він не погоджувався з твердженням про вирішальний вплив католицьких або протестантських освітніх установ на формування її навчальної програми. Основні культурні впливи, на його переконання, походили з православного Сходу, зокрема з грецького освітнього середовища. Водночас дослідник допускав, що на початковому етапі діяльності школи певні організаційні елементи іновірних гімназій могли частково відобразитися у її структурі. Зокрема, це могло проявлятися у розширенні програми навчання за рахунок світських дисциплін [18].

Ще одним важливим напрямом порівняльного методу є зіставлення українських освітніх моделей із західноєвропейськими традиціями. Дослідники відзначають, що формування української системи освіти значною мірою відбувалося під впливом європейських академічних практик, що підкреслює інтеграцію української освіти до загальноєвропейського культурного та освітнього контексту [6].

Впровадження цієї системи навчання було характерним і для українських освітніх інституцій, зокрема братських шкіл та Києво-Могилянської академії. Дослідники зазначають, що Києво-Могилянський колегіум, заснований у 1632 р., виник у результаті об'єднання двох навчальних закладів – школи Київського Богоявленського братства та Лаврської школи. Внутрішня організація цього освітнього центру значною мірою наслідувала структуру західноєвропейських гімназій академічного типу. Повний курс навчання тривав близько дванадцяти років, а система управління та навчальна програма були побудовані за принципами, що відповідали тогочасним європейським освітнім

стандартам. Важливою рисою цієї системи була орієнтація на гуманітарно-філологічну освіту, поєднану з релігійно-моральним вихованням [20].

Порівняльний аналіз також дозволяє простежити особливості структури навчального процесу в українських школах ранньомодерного періоду. Як зазначається у дослідженнях, після запровадження системи *trivium* і *quadrivium* навчальний курс поділявся на кілька рівнів. Нижчий рівень становили граматичні класи, середній – класи поетики та риторики, а вищий – філософія і богослов'я. При цьому саме поняття «школа» у тогочасних джерелах могло означати не лише навчальний заклад у цілому, а й окремий структурний підрозділ або клас. Зокрема, у джерелах зустрічаються такі назви, як «школа граматики», «школа риторики», «школа філософії» або «школа богослов'я», що свідчить про чітку ієрархічну організацію освітнього процесу [12].

Важливим результатом застосування порівняльного методу є можливість визначити спільні тенденції розвитку української та європейської освітніх систем. Зокрема, дослідники наголошують, що українські навчальні заклади поступово інтегрувалися у загальноєвропейський освітній простір, запозичуючи як організаційні принципи, так і зміст навчальних програм. Водночас цей процес не був простим копіюванням європейських моделей, а супроводжувався їх адаптацією до місцевих культурних і релігійних умов. Саме тому українська освітня традиція ранньомодерного періоду поєднувала елементи європейської гуманістичної освіти з православною духовною культурою.

Крім класичного порівняльного підходу, важливе значення у дослідженні історіографії освіти має аналіз методологічних позицій авторів, що дозволяє простежити зміну критеріїв оцінки освітніх установ. Сучасні дослідники поєднують історичний аналіз із соціологічними та культурологічними методами, оцінюючи не лише формальні аспекти навчального процесу, а й вплив інституцій на формування культурної ідентичності [12].

Особливо показовим є аналіз трансформацій освітніх моделей у процесі взаємодії українських та європейських навчальних традицій. Дослідження

свідчать, що запозичення структурних елементів європейських академій відбувалося не одночасно і не у всіх закладах, а поступово, залежно від конкретних умов функціонування навчального центру, його ресурсного забезпечення та соціальної ролі спонсорів. Так, впровадження системи *trivium* і *quadrivium* у братських школах та Києво-Могилянському колегіумі супроводжувалося адаптацією навчальної програми до специфіки православного культурного середовища, що включало значну увагу до богослов'я та церковної літератури. Водночас у випадку Острозької академії можна простежити активний вплив грецької та латинської освітньої традиції, що відображалось у формуванні особливого навчального корпусу, спрямованого на підготовку освічених кадрів для духовної та світської сфери [18].

Порівняльний метод також дозволяє виявити відмінності у підходах до організації навчального процесу, які обумовлювалися соціально-політичними чинниками. У працях окремих дослідників підкреслюється, що діяльність освітніх установ тісно пов'язана з політичними ініціативами правлячих еліт, котрі могли як стимулювати розвиток освіти, так і обмежувати її автономію. Це особливо стосується періоду становлення Острозької академії, коли фінансова підтримка князя та інтеграція культурних впливів Західної Європи створювали унікальні умови для формування навчального закладу, здатного поєднувати класичну гуманістичну освіту з релігійними традиціями. У свою чергу, Києво-Могилянський колегіум, як відзначають історики, відображав прагнення до системності та впорядкованості у навчальному процесі, що відповідало загальноєвропейським тенденціям організації вищої освіти [15].

Додатково варто зазначити, що порівняльний метод відкриває можливості для аналізу освітніх інновацій, які запроваджувалися у різних навчальних центрах. Наприклад, у процесі вивчення функціонування братських шкіл та академій можна простежити, як запровадження нових методів навчання і змісту курсів сприяло формуванню системного підходу до підготовки учнів. Дослідники зазначають, що розвиток навчальних програм відбувався не лише

під впливом західноєвропейських стандартів, а й у відповідь на локальні потреби суспільства, зокрема підготовку духовних осіб, культурних діячів та державних службовців. Цей аспект порівняльного аналізу дає змогу розкрити взаємозв'язок між освітніми стратегіями та соціальною функцією навчальних закладів, що є важливим для розуміння специфіки ранньомодерної української освіти [19].

Не менш значущим є порівняння підходів до джерельної бази, на які спиралися різні дослідники. У ряді праць простежується системний аналіз письмових документів, літописів, листування та друкованих видань того часу, що дозволяє реконструювати не лише зміст навчальних програм, а й соціокультурний контекст функціонування шкіл та академій [20]. Порівняння цих джерел у працях різних авторів дозволяє виявити як збіги, так і розбіжності в інтерпретації фактів, що сприяє критичному осмисленню історичних процесів та підвищує об'єктивність висновків. Особливо важливим є застосування порівняльного методу для оцінки впливу окремих персоналій, таких як князь Василь-Костянтин Острозький або митрополит Петро Могила, на розвиток освіти та культурних інституцій, що дозволяє глибше зрозуміти роль лідерів у формуванні освітньої традиції [18].

Порівняльний метод відіграє важливу роль у дослідженні історіографії історії освіти, оскільки дозволяє глибше зрозуміти як самі освітні процеси, так і особливості їх наукового осмислення. Зіставлення поглядів різних дослідників дає змогу виявити еволюцію історіографічних підходів до вивчення Острозької академії, братських шкіл та Києво-Могилянської академії, а також визначити їх місце у розвитку української освітньої традиції. Використання цього методу сприяє формуванню більш комплексного бачення процесів становлення освіти в Україні ранньомодерного періоду та дозволяє інтегрувати результати різних наукових досліджень у цілісну історико-педагогічну картину.

У результаті аналізу української та зарубіжної наукової літератури щодо освіти XVI–XVIII ст. можна констатувати, що дослідження цієї проблеми розвивалися у кількох ключових напрямках: вивченням організаційних засад

освітніх закладів, педагогічної практики, впливу релігійних та соціальних факторів на формування навчальної системи, а також порівняльним аналізом із європейськими освітніми моделями. Українські історики, такі як О. Вахнюк, І. Крип'якевич, О. Лазаревич та М. Грушевський, зосереджували увагу на специфіці шкільництва у Київській, Львівській та Острозькій академіях, вивченні мемуарної та нормативної документації того часу. Зарубіжні дослідники, зокрема П. Ліндبلاد та Д. Хаузер, дозволяють відтворити контекст загальноєвропейських освітніх тенденцій. При цьому існують певні прогалини, зокрема недостатньо розроблено питання взаємодії світських і духовних освітніх інституцій, а також впливу соціокультурних процесів на методологію навчання.

Джерельна база дослідження складається з нормативних актів, статутів шкіл і академій, навчальних програм, мемуарної та літературної спадщини того часу. Ці джерела дають змогу реконструювати освітній процес, оцінити роль окремих педагогічних методів, прослідкувати еволюцію шкільної системи та провести порівняльний аналіз з європейськими моделями освіти. Використання різномірних джерел забезпечує комплексність дослідження та дозволяє уникнути однобічності висновків, що є особливо важливим при вивченні ранньомодерної освіти.

Комплексний підхід, що поєднує огляд історіографії, систематизацію джерельної бази та формування понятійно-категоріального апарату, забезпечує наукову обґрунтованість дослідження та створює передумови для подальшого детального аналізу розвитку української освіти ранньомодерного періоду.

Висновки до розділу 1

Розвиток освіти на українських землях XVI–XVIII ст. досліджують численні автори, аналізуючи становлення шкільництва, братських шкіл і вищих навчальних закладів та роль церкви. Церква забезпечувала базову грамотність і підготовку духовенства, а монастирі та школи навчали «семи вільних мистецтв». Важливими центрами освіти були братські школи, зокрема

Львівська, а Острозька та Києво-Могилянська академії забезпечували вищу освіту й формували інтелектуальну еліту. Увагу приділяли мовній підготовці, гуманістичним дисциплінам та інтеграції європейських освітніх традицій.

Джерельна база включає архівні документи, шкільні статuti, друковані книги, полемічні та лексикографічні твори, що дозволяють відтворити організацію навчального процесу та роль українських шкіл у європейському освітньому просторі. Порівняльний аналіз показує, що українські навчальні заклади мали гнучку ієрархію: початкові школи, колегіуми та академії, відповідаючи соціальним і культурним потребам ранньомодерної України.

РОЗДІЛ 2.

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РОЗВИТОК НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ЄВРОПІ XVI–XVIII СТ.

2.1. Структура та управління європейських шкіл і університетів

У Європі XVI–XVIII ст. система освіти формувалася на основі різних типів навчальних закладів, серед яких важливе місце займали монастирські, соборні, братські школи та єзуїтські колегіуми. Багато з них виникали під впливом церкви, яка відігравала ключову роль у розвитку освіти та виховання молоді. Основні типи шкіл у Європі XVI–XVIII ст подано у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Основні типи шкіл у Європі XVI–XVIII ст.

Тип навчального закладу	Період поширення	Основні особливості	Основні предмети	Соціальна група учнів
Монастирські школи	Середньовіччя – XVII ст.	Діяли при монастирях, під контролем церкви	Латина, богослов'я, читання	Майбутні священнослужителі
Соборні школи	Середньовіччя – XVII ст.	Діяли при кафедральних соборах	Граматика, риторика, логіка	Духовенство, міська молодь
Братські школи	XVI–XVII ст.	Поширені у містах, підтримувалися братствами	Мови, риторика, основи наук	Діти міщан
Єзуїтські колегіуми	XVI–XVIII ст.	Чітка дисципліна, гуманітарна освіта	Латина, грецька, філософія, риторика	Широкі соціальні групи

Важливою віхою в розвитку європейської освіти стало виникнення університетів у XI–XIV ст. Серед найдавніших університетів Європи були Болонський (1088 р.), Оксфордський (1133 р.), Кембриджський (1209 р.), Саламанкський (1218 р.), Падуанський (1222 р.), Сієнський (1240 р.), Сорбонна (1257 р.), Коїмбрський (1290 р.), Пізанський (1343 р.), Празький (1349 р.), Краківський (1364 р.) та Віденський (1365 р.). Ці навчальні заклади стали центрами інтелектуального життя Європи. Разом із міськими гільдійськими та

цеховими школами вони створили умови для реформування схоластичної системи освіти [21].

Як зазначає П. Уваров, однією із причин виникнення університетів у XII ст. стало те, що концентрація інтелектуалів у великих містах досягла «критичної маси». І справді, з розвитком міст Італії – великих, процвітаючих торгових центрів, «аристократичних», політично й економічно активних, проявилось і з дивовижною швидкістю поширилося прагнення до незалежності та світської грамотності, зумовлене раннім раціоналізмом, розвитком права, «сучасних» конституційних форм [21].

Структура університетів нагадувала організацію ремісничих цехів. Навчальний процес регламентувався статутами, подібними до тих, що діяли у ремісничому виробництві. Головним керівним органом були загальні збори під керівництвом обраного голови. Існувала чітка система дисципліни, контроль якості викладання та послідовність освітніх ступенів. Градації школярів, бакалаврів, магістрів і докторів відповідали цеховим градаціям учнів, підмайстрів і майстрів. Магістри або доктори становили вищий прошарок академічної спільноти і були повноправними членами університетської корпорації [21].

У XIV ст. в Італії розпочалася епоха Відродження, що суттєво вплинула на розвиток освіти. У цей час гуманісти почали реформувати середньовічну систему навчання. Середньовічні навчальні програми були доповнені новими предметами. Починаючи з XVI ст. діалектика як окрема дисципліна поступово зникає, натомість учні починають вивчати логіку та фізику. Педагоги епохи Відродження поряд із латинською мовою запровадили вивчення грецької мови. Церковну латину доповнили вивченням мови художніх творів і трактатів видатних античних латиномовних авторів [23].

Гуманісти прагнули реалізувати ідею формування всебічно розвиненої особистості. Ця ідея передбачала розвиток як інтелектуальних, так і фізичних здібностей молоді. З цією метою у школах почали проводити заняття з гімнастики. У перші десятиліття XVI ст. з'являються нові навчальні заклади.

Поряд із традиційними університетами і школами виникали колегії з новими навчальними програмами. Наприклад, у 1530 р. у Парижі була заснована гуманістична школа – Коллеж де Франс, створена як альтернатива Сорбонні. У цьому навчальному закладі функціонували кафедри стародавніх мов, філософії, математики та медицини [23].

На розвиток освіти також значно вплинули процеси Реформації та Контрреформації. Католицька церква, борючись із єресями, не лише переслідувала і забороняла книги, але й оновлювала педагогічні засоби впливу на молодь. У цьому процесі важливу роль відіграли єзуїти, які створювали мережу навчальних закладів і активно займалися освітньою діяльністю [23].

У XVII–XVIII ст. освітня система зазнала подальшої диференціації, що проявилось у появі шкіл практичного спрямування. Одним із таких напрямів стали так звані реальні школи, які виникли у Німеччині під впливом пієтистського руху. Проект однієї з перших таких шкіл був запропонований пієтистом Землером у 1705 р. Реальні школи мали на меті забезпечити менш заможну молодь знаннями з природничо-математичних і технічних дисциплін, а також практичними навичками, необхідними для майбутньої професійної діяльності. Саме тому в навчальних програмах цих закладів значно зменшувалася роль гуманітарних дисциплін, оскільки передбачалося, що їхні учні здебільшого не планують продовжувати навчання в університетах, де основною мовою викладання залишалася латина [24].

Однією з перших подібних установ стала школа, відкрита у 1708 р. в місті Галле за підтримки міського самоврядування. Навчальний план цієї школи включав математику, фізику і механіку, природознавство, астрономію, географію, малювання та основи законодавства. Хоча цей навчальний заклад проіснував недовго, ідея практично орієнтованої освіти поширилася в інших містах Німеччини. У XVIII ст. реальні школи почали відкриватися в різних містах Німеччини, зокрема в Гальберштадті (1764 р.) та Бреславлі (1765 р.), що свідчило про зростання попиту на освіту прикладного характеру.

У цей самий період у Англії система середньої освіти розвивалася на основі граматичних шкіл, які виникли ще у XIV–XVI ст. Основною метою цих навчальних закладів було вивчення класичних мов, передусім латини, що вважалася необхідною для подальшого навчання в університетах. Навчальні програми граматичних шкіл тривалий час залишалися досить консервативними та зосереджувалися переважно на класичних дисциплінах. Однак поступово під впливом соціально-економічних змін відбувалися спроби модернізувати зміст освіти, оскільки значна частина молоді залишала навчальні заклади для заняття ремеслом, торгівлею або підприємницькою діяльністю [24].

У зв'язку з цим у XVII–XVIII ст. сформувався поділ середніх навчальних закладів Англії на публічні (public schools) та місцеві школи, які створювалися за ініціативою міських громад. Публічні школи, як правило, були закритими навчальними закладами для представників еліти суспільства та функціонували у формі пансіонатів. Натомість місцеві школи мали більш гнучку систему навчання та прагнули забезпечити учням ширшу загальну підготовку. Окрім латинської мови, у таких школах почали викладати математику, географію, нові європейські мови та окремі технічні дисципліни, що відображало поступову орієнтацію освіти на практичні потреби суспільства [24].

У Франції у XVII–XVIII ст. активно розвивалася система спеціалізованої освіти, що була пов'язана з потребами держави у підготовці кваліфікованих фахівців для армії, інженерної справи та державного управління. Одним із прикладів таких закладів стала артилерійська школа в місті Ля Фере, заснована у 1682 р. Саме в цьому середовищі почав активно використовуватися термін «інженер», яким спочатку позначали військових спеціалістів, що займалися проєктуванням фортифікацій та військових споруд.

Подальший розвиток спеціалізованих навчальних закладів сприяв появі у XVIII ст. цивільних технічних шкіл. Зокрема, у Парижі було відкрито школу мостів і доріг (1747 р.), а також гірничу школу (1763 р.). У цих закладах значну увагу приділяли вивченню математики, механіки, архітектури, географії та інших прикладних дисциплін. Подібні навчальні установи відігравали важливу

роль у підготовці інженерів і технічних спеціалістів, необхідних для розвитку економіки та інфраструктури держави [24].

Навчальні заклади раннього Нового часу мали чітко організовану структуру. Це стосувалося єзуїтських колегіумів, де система навчання була побудована за принципом послідовного переходу учнів від нижчих до вищих рівнів освіти. Учні поділялися на нижчі класи (*Inferiora*), у яких здобували базову освіту, та вищі класи (*Superiora*), де вивчали більш складні дисципліни – філософію, риторику, логіку та інші науки. Система дозволяла поступово розширювати обсяг знань учнів і готувати їх до подальшого навчання або професійної діяльності. Структуру єзуїтських шкіл подано у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Структура єзуїтських шкіл

Рівень навчання	Назва класів	Основний зміст навчання
Нижчі класи	<i>Inferiora</i>	Вивчення граматики, латинської мови, основ риторики
Середній рівень	Поетика, риторика	Розвиток мовлення, аналіз класичних текстів
Вищі класи	<i>Superiora</i>	Філософія, логіка, богослов'я

Наприкінці Середньовіччя все помітнішим ставав розрив між університетською схоластикою та реальним життям. Нові наукові ідеї дедалі частіше виникали поза межами університетів. У цей період університети почали втрачати колишню незалежність, оскільки державна влада почала використовувати їх у власних інтересах [23].

У XVI – першій половині XVII ст. університети активно розвивалися. Це було пов'язано передусім із потребами держави у підготовці чиновників та освічених фахівців. Саме з університетів вийшли провідні діячі як Реформації, так і Контрреформації. Гуманісти, протестанти та єзуїти прагнули підпорядкувати університети своєму впливу, оскільки саме університети мали право присуджувати наукові ступені, які визнавалися суспільством як підтвердження високого рівня освіти [23].

Управління навчальними закладами в Європі мало складну організаційну структуру. Університети формувалися як особливі академічні корпорації - *universitas* – що об'єднували викладачів і студентів із спільними інтересами та правовим статусом. У науковій літературі також використовувалися терміни *studium generale* або *studium privilegatum*, що означали привілейовані вищі навчальні заклади, характерними ознаками яких були інтернаціональність, автономія та академічні свободи [25]. У ході інституціоналізації вищої освіти університет пройшов дві основні стадії розвитку: доінституційну та інституційну. На доінституційному етапі навчальні заклади виконували суспільно значущі освітні функції, але ще не мали чіткої організаційної структури та системи нормативних відносин. Інституційний етап характеризувався формуванням стабільної системи взаємодії учасників освітнього процесу, визначенням соціальних норм, цінностей та організаційних принципів, що забезпечували функціонування університету як самостійного соціального інституту [26].

Поряд із такими закладами існували практичні навчальні установи – *studium particulare*, які надавали можливість отримати вузьку професійну спеціалізацію. Вони готували, наприклад, священнослужителів для певного регіону або спеціалістів для конкретних галузей діяльності [25].

Паризька модель університету передбачала поділ на чотири факультети. Факультет вільних мистецтв вважався основою всієї системи освіти, факультети права та медицини – її “стінами”, а факультет теології – “дахом”. Для цієї моделі були характерні сильний авторитет викладача, самоуправління університетської спільноти та тісний зв'язок із церковною владою [25].

Освітні заклади Європи XVI–XVIII ст. виконували не лише навчальну, але й важливу соціально-виховну функцію. Вони формували громадянські та моральні якості молоді, готували її до участі в суспільному житті, державному управлінні та духовній діяльності.

Важливим елементом організації шкільного життя у Європі раннього Нового часу була також поява шкільного форменого одягу. У XVII ст. у

французьких коледжах (les collèges) учні носили спеціальний одяг, що нагадував вбрання духовенства або офіційний костюм дорослих. Наприклад, хлопчики носили довгий верхній одяг – *jaquette*, який за своїм виглядом був подібний до одягу священнослужителів. Зазвичай такий одяг виготовлявся з темного сукна і доповнювався капелюхом, жилетом та панталонами. У XVIII ст. багато французьких коледжів перебували під управлінням релігійних орденів, зокрема єзуїтів, а навчання було безкоштовним для представників різних соціальних груп, включаючи дворян, міщан і ремісників [27].

Поширенню ідеї шкільної форми сприяли французькі педагогічні та соціальні концепції. У 1684 р. у Франції було засновано навчальний заклад *Saint-Cyr-l'École*, створений для виховання дочок збіднілих дворян. Учениці носили спеціальну форму, що складалася з сукні та кольорових стрічок, що позначали вікові групи вихованок. Система не лише дисциплінувала учениць, але й виконувала важливу соціально-виховну функцію [27].

У цей період зростання міст і розвиток торгівлі сприяли формуванню нових соціальних груп, які були зацікавлені у здобутті освіти. Саме міські громади разом із церквою стали основними споживачами праці інтелектуалів і відіграли важливу роль у становленні університетів. Наприклад, Паризький університет виник під впливом церкви, тоді як Болонський університет розвивався у зв'язку з потребами міського життя та правової практики [25].

Університети поступово ставали міжнародними центрами освіти, де навчалися студенти з різних країн. Єдиною мовою викладання була латина, що забезпечувало формування спільного освітнього простору в Європі. Такий простір іноді називали «*Republique des Lettres*» – міжнародним науковим співтовариством, яке об'єднувало інтелектуалів різних держав [25]. Важливою особливістю університетів була система привілеїв, що надавалася папською або світською владою. Ці привілеї гарантували університетську автономію, забезпечували право на присудження наукових ступенів, регулювали внутрішній суд та звільняли студентів від деяких державних обов'язків, зокрема військової служби. До XIV ст. сформувалася загальна концепція

університету, відповідно до якої у навчальному процесі вивчалися не лише «сім вільних мистецтв», але й право, медицина та теологія, що значно розширювало інтелектуальні горизонти студентів.

Поступово в Європі сформувалася мережа університетських центрів, які стали важливими осередками науки й освіти. Серед них особливе значення мали Паризький університет, що виріс із богословської школи при соборі Нотр-Дам, а також університети в Оксфорді, Неаполі, Кембриджі та Лісабоні. Ці освітні осередки стали центрами інтелектуального життя, сприяючи розвитку науки, формуванню нових освітніх традицій і підготовці освіченої еліти європейського суспільства [28].

Отже, система освіти Європи XVI–XVIII ст. поєднувала різні типи навчальних закладів, складну організаційну структуру та важливі соціальні функції. Вона формувала інтелектуальну еліту суспільства, забезпечувала підготовку фахівців для держави, церкви та міських громад і сприяла розвитку науки та культури.

2.2. Навчальні програми, педагогічні методи та дисципліни

У XVI–XVIII ст. розвиток освіти в Європі відбувався під впливом як середньовічних освітніх традицій, так і нових ідей гуманізму та педагогічних реформ ранньомодерної доби. Навчальні програми європейських шкіл і університетів формувалися поступово, поєднуючи класичну спадщину античності, середньовічну схоластичну традицію та нові гуманістичні підходи до навчання. У цей період освіта відігравала важливу роль у формуванні інтелектуального та культурного розвитку суспільства, а також сприяла підготовці освічених фахівців для державного управління, церкви та науки.

В основі навчання у багатьох західноєвропейських школах і університетах лежала середньовічна схоластична традиція, що значною мірою спиралася на праці античних авторів, передусім Арістотеля. Схоластика поєднувала елементи католицького богослов'я з філософськими ідеями Арістотеля, неоплатонізму та арабської філософії. Такий підхід передбачав

використання логічного аналізу, дискусій та аргументації як основних способів пізнання. Саме тому в університетах значна увага приділялася вивченню логіки, діалектики та філософії, що сприяло формуванню в студентів здатності до критичного мислення та наукових дискусій [29].

Важливим елементом освітніх програм у європейських навчальних закладах залишалася система «семи вільних мистецтв». Навіть у монастирських і соборних школах учні здобували елементарну грамотність та опановували основи trivium і quadrivium. До trivium входили граматика, риторика та діалектика, тоді як quadrivium включав арифметику, геометрію, астрономію та музику. Для кращого розуміння інформацію систематизовано і подано у таблиці 2.3. Вивчення цих дисциплін забезпечувало базову інтелектуальну підготовку та створювало підґрунтя для подальшого навчання в університетах. Вершиною освіти традиційно вважалося богослов'я, що мало важливе значення для формування світогляду освіченої людини ранньомодерної Європи.

Таблиця 2.3.

Система «семи вільних мистецтв» у європейській освіті

Група дисциплін	Навчальні предмети	Значення для освіти
Trivium	граматика, риторика, діалектика	формування мовних навичок, логічного мислення та вміння вести дискусію
Quadrivium	арифметика, геометрія, астрономія, музика	розвиток математичного та наукового мислення
Вищий рівень	богослов'я, філософія	формування світоглядних і моральних основ

У XVI ст. у Європі значно зросла кількість католицьких латинськомовних шкіл, зокрема парафіяльних та кафедральних. Програма парафіяльних шкіл була порівняно простою і передбачала викладання читання, письма, лічби та початкової латинської граматики, а також ознайомлення з релігійними текстами. Кафедральні школи, навпаки, забезпечували більш високий рівень освіти. Їхня навчальна програма включала вивчення семи вільних мистецтв та основ богослов'я, що давало змогу учням продовжити навчання в університетах. Хоча основною мовою навчання залишалася латина, у деяких

школах використовувалися й місцеві мови, зокрема німецька або польська. Різнилися також вимоги до викладачів: якщо в парафіяльних школах могли викладати бакалаври або навіть студенти, то в кафедральних школах викладачами були переважно магістри [30].

Починаючи з епохи Відродження та Реформації, у європейській освіті поступово утверджувався гуманістичний підхід. Гуманістична педагогіка підкреслювала важливість гармонійного розвитку особистості, поєднання інтелектуального, морального та фізичного виховання. Освітній процес почав орієнтуватися не лише на засвоєння знань, а й на розвиток самостійного мислення, творчих здібностей та активного пізнання світу. Гуманісти прагнули зробити навчання більш доступним і цікавим, тому широко використовували наочні методи, прогулянки, екскурсії, а також різні дидактичні прийоми. Крім того, у деяких школах почало застосовуватися навчання рідною мовою, що сприяло поширенню освіти серед ширших верств населення. У цей період також поступово розширювалися можливості для освіти жінок [31].

Важливу роль у розвитку педагогічної думки у XVII ст. відіграли ідеї видатного чеського педагога Яна Амоса Коменського. Він розробив принципи природовідповідності навчання, послідовності та доступності викладання матеріалу. У педагогічній практиці почали активно використовуватися діалог, елементи гри, змагальності та різні форми взаємодії між учителем і учнями. Такі підходи сприяли формуванню в учнів інтересу до навчання та розвитку здатності до самостійного мислення [32].

Важливо зазначити, що педагогічні підходи у європейських школах і університетах не залишалися незмінними протягом XVI–XVIII ст., а еволюціонували відповідно до соціальних і культурних змін. У XVI столітті основними були парафіяльні та кафедральні школи з суворою латинською програмою, орієнтованою на засвоєння граматики, риторики, діалектики та релігійних текстів. У XVII столітті відбувається розширення гуманістичних шкіл, де значну увагу приділяли рідній мові, використанню наочних матеріалів, елементам гри та змагальності, що робило навчальний процес більш

динамічним і цікавим. До XVIII ст. в університетах систематизуються курси, зростає частка дисциплін природничих наук, а навчальні програми набувають більш комплексного і послідовного характеру, що сприяє формуванню ширшого наукового світогляду студентів [33]

Особливе місце в системі освіти Європи займали єзуїтські колегіуми, які стали важливими центрами середньої та вищої освіти. Єзуїтська система освіти ґрунтувалася на комплексному підході до формування особистості та поєднувала інтелектуальний, моральний, духовний і фізичний розвиток студентів. Навчальний процес був організований за чіткою структурою, що передбачала поділ на нижчі та вищі класи. У нижчих класах вивчали граматику, риторику, поезику, історію та класичні мови, тоді як у вищих класах опановували логіку, натурфілософію, метафізику, етику, математику та теологію.

Методи навчання в єзуїтських колегіумах вважалися досить інноваційними для свого часу. Вони включали попереднє пояснення матеріалу (*praelectio*), систематичне повторення вивченого (*repetitio*), а також дискусії та інтелектуальні змагання між студентами (*concertatio*). Детальна характеристика методів подання матеріалу подано у таблиці 2.4. Крім того, значну роль у навчальному процесі відігравали театральні вистави та риторичні вправи, які сприяли розвитку мовлення, логічного мислення та комунікативних навичок. Важливою особливістю цієї системи був індивідуальний підхід до студентів та чітка організація навчальних груп, що сприяло формуванню навичок співпраці та відповідальності [34].

Таблиця 2.4.

Основні методи навчання в єзуїтських колегіумах

Метод	Характеристика
Praelectio	попереднє пояснення матеріалу викладачем
Repetitio	систематичне повторення та закріплення знань
Concertatio	дискусії та інтелектуальні змагання між студентами
Театральні вистави	розвиток риторичних і комунікативних навичок

В процесі аналізу методів навчання в єзуїтських колегіумах ми зауважили, що кожен з них мав свою чітку освітню ціль і був спрямований не лише на засвоєння знань, а й на розвиток різних здібностей учнів. Так, метод *praelectio*, тобто попереднє пояснення матеріалу, сприяв підготовці студентів до самостійного мислення та розуміння нового матеріалу. *Repetitio*, або систематичне повторення, допомагало закріпити знання і формувало пам'ять. Вправа *concertatio*, тобто дискусії та змагання між студентами, розвивала комунікативні навички, вміння відстоювати власну думку та критичне мислення. Окремо варто зазначити роль театральних вистав, які не лише урізноманітнювали навчальний процес, а й стимулювали креативність та покращували риторичні навички. Аналізуючи ці методи, можна зробити висновок, що єзуїтська педагогіка була досить комплексною і цілеспрямовано розвивала різні сторони особистості учня, поєднуючи інтелектуальний, моральний та творчий розвиток.

У соціальному контексті розвитку освіти важливі зміни відбуваються в Європі протягом XVII–XVIII ст. Саме в цей період поступово формується система вищої освіти, яка за багатьма ознаками наближається до сучасної. Однією з характерних рис Нового часу стало створення в європейських державах академій наук, що почали виникати з XVII ст. Основною метою цих установ був розвиток наукових досліджень, поширення знань та підтримка інтелектуального життя суспільства. Їхня діяльність сприяла формуванню нових наукових напрямів і поступовому включенню до освітніх програм дисциплін природничого спрямування.

Важливу роль у розвитку освіти відігравали також різні соціальні, культурні та інтелектуальні чинники. Одним із найважливіших впливів була епоха Просвітництва XVIII ст., яка сприяла поширенню ідей раціоналізму, наукового пізнання та важливості освіти для розвитку суспільства. У цей час значно зростає роль літератури, книгодрукування, театру та бібліотек, які стають важливими засобами поширення знань серед населення. У деяких випадках їхній вплив на рівень освіченості суспільства навіть перевищував

вплив офіційних навчальних закладів, оскільки вони були доступнішими для ширших верств населення [35].

Важливим чинником розвитку освіти став також розвиток книгодрукування, що забезпечив ширше поширення підручників, навчальної літератури та наукових праць. Це сприяло підвищенню рівня грамотності населення та доступності знань. Водночас на освітню систему продовжували впливати релігійні інституції, які відігравали важливу роль у заснуванні шкіл і колегіумів, а також у формуванні моральних і виховних принципів навчання.

У розвитку освітніх технологій цього періоду простежується певна спадкоємність із педагогічними традиціями епохи Відродження. Це проявлялося передусім у використанні подібних форм і методів навчання, зокрема поєднанні теоретичного викладу матеріалу з практичними вправами, дискусіями та риторичними заняттями. Водночас освітня система поступово змінювалася під впливом нових педагогічних ідей.

Вирішальне значення для розвитку педагогіки в Новий час мали ідеї Просвітництва, які підкреслювали важливість формування гармонійно розвиненої особистості. Значна увага почала приділятися індивідуальності людини, її активності, самостійності та творчим здібностям. У зв'язку з цим виникла потреба у створенні освітньої системи, спрямованої не лише на передачу знань, але й на всебічний розвиток особистості. Важливим елементом цих змін стало також поступове формування професійної підготовки вчителів, що сприяло підвищенню якості навчального процесу [35].

Крім того, розвиток освіти був тісно пов'язаний із соціально-економічними змінами в європейських суспільствах, зокрема зростанням міст, розвитком торгівлі та формуванням нових соціальних груп, які потребували освічених фахівців. Це стимулювало відкриття нових навчальних закладів і вдосконалення навчальних програм. У результаті освіта поступово перетворювалася на важливий чинник культурного, наукового та суспільного розвитку європейських держав.

Отже, навчальні програми та педагогічні методи європейських шкіл і університетів XVI–XVIII ст. поєднували традиції середньовічної освіти з новими гуманістичними ідеями. Вивчення класичних дисциплін, розвиток логічного мислення, застосування нових педагогічних методів і поступове розширення доступу до освіти сприяли формуванню нової освітньої моделі. Саме ця модель стала основою подальшого розвитку європейської педагогіки та значною мірою вплинула на становлення освітніх систем у різних країнах, зокрема й на розвиток освіти на українських землях.

2.3. Виховна роль та соціальне значення європейської освіти

Європейська освіта XVI–XVIII ст. виконувала не лише навчальну, а й важливу виховну та соціальну функцію. Освітні інституції – школи, колегіуми та університети – сприяли формуванню моральних, духовних і громадянських якостей особистості. Вони були осередками поширення культурних ідей, гуманістичних цінностей та підготовки молоді до активної участі в суспільному житті. Саме через освітні практики відбувалося формування світогляду людини, її моральних орієнтирів і ставлення до суспільства.

Лише з епохи Відродження та Реформації у педагогічній думці почав домінувати гуманістичний підхід, який підкреслював розвиток особистості та активне мислення. Ці ідеї тісно поєднувалися з організаційною структурою університетів, формуючи систему освіти, здатну відповідати соціокультурним та освітнім потребам європейського суспільства [36]. У ранній період розвитку європейської освіти значну роль у вихованні відігравали церковні навчальні заклади. Навіть у монастирських і соборних школах, де навчання було тісно пов'язане з релігійною традицією, учні отримували базову освіту та формували елементарні інтелектуальні навички. Зокрема, вони осягали основи грамотності та вивчали «сім вільних мистецтв», які поділялися на *trivium* (граматика, риторика, діалектика) та *quadrivium* (арифметика, геометрія, астрономія, музика), а найвищим рівнем освіти вважалося богослов'я. Ця істема навчання

сприяла не лише інтелектуальному розвитку, а й формуванню моральних і духовних цінностей, які вважалися основою суспільного життя [37].

Подальший розвиток виховної функції освіти відбувся в епоху Відродження та Реформації. У цей період сформувалася гуманістична педагогіка, яка орієнтувалася на всебічний розвиток особистості. Вона підкреслювала важливість поваги до дітей, виступала проти фізичних покарань і прагнула розвинути здібності кожної дитини. У навчальних закладах особлива увага приділялася естетичному вихованню, а також вивченню латинської та грецької мов, математики, астрономії, механіки, природознавства, географії, літератури й мистецтва. Такий підхід сприяв формуванню гармонійно розвиненої людини, здатної поєднувати моральні, інтелектуальні та культурні цінності у власному житті [38].

Виховання в Західній Європі доби Відродження орієнтувалося на розвиток індивідуальних здібностей і потенціалу учнів, формування морально зрілої та інтелектуально розвиненої особистості. Основою такої системи стали ідеї гуманізму, які розглядали освіту як засіб духовного вдосконалення людини та її підготовки до активної участі в культурному і суспільному житті [38].

Фундаментальним завданням виховної функції освіти було розвиток умінь працювати в команді, мислити самостійно та брати на себе відповідальність. У єзуїтських колегіумах застосовувалися передові на той час методи навчання, серед яких виділялися попередні лекції (*praelectio*), систематичне повторення матеріалу (*repetitio*), дискусії та інтелектуальні змагання між студентами (*concertatio*). Додатково у процесі навчання використовувалися театральні вистави, що сприяли розвитку риторичних та комунікативних навичок учнів. Особливу роль мала організація внутрішніх навчальних груп, яка формувала навички співпраці, дисципліни та відповідальності за результати спільної роботи [34].

Педагогічні ідеї Реформації також значною мірою вплинули на виховний потенціал освіти. Реформаційна педагогіка орієнтувалася на розвиток самостійного мислення, свободи совісті та відповідальності перед суспільством.

Педагоги, зокрема Симон Будний, приділяли увагу формуванню морально зрілої особистості, здатної до аналізу та осмислення релігійних текстів. У навчальному процесі широко використовувалися катехізиси – стислий виклад основ віровчення у формі запитань і відповідей, що допомагало учням краще засвоювати релігійні та моральні принципи [39].

Реформатори також наголошували на необхідності доступу до освіти для ширших верств населення. Вони вважали, що кожна людина повинна вміти самостійно тлумачити біблійні тексти, тому освіта розглядалася як засіб боротьби із забобонами та шлях до більш раціонального розуміння світу. У цьому контексті освіта виконувала функцію поширення морально-етичних цінностей і сприяла суспільним реформам, оскільки формувала відповідальних і свідомих громадян [40].

Важливою складовою виховної ролі освіти було формування громадянської свідомості та соціальної відповідальності. У межах освітнього процесу учні навчалися розуміти власну роль у суспільстві, усвідомлювати значення соціальної справедливості та співпраці. Зокрема, педагогічні концепції підкреслювали необхідність розвитку критичного мислення й незалежності думки серед учнів. У цьому контексті освіта розглядалася як інструмент формування активної громадянської позиції та підготовки людини до участі в суспільному житті [41].

Освітні інституції також сприяли соціальній мобільності та інтеграції людини в суспільство. Навіть попри те, що освіта тривалий час залишалася переважно елітарною, вона поступово відкривала нові можливості для культурного й інтелектуального розвитку різних соціальних груп. Культурно-освітні об'єднання відігравали важливу роль у поширенні гуманістичних ідей та підвищенні значущості особистості в суспільстві. Вони сприяли формуванню типу людини, яка усвідомлює цінність освіти для реалізації власного потенціалу й духовного розвитку [42].

У ширшому соціальному контексті освіта впливала на формування культурних потреб і світогляду суспільства. У XVII ст. поступова

трансформація гуманістичних ідей спричинила зміни у світосприйнятті людини. Світ почав усвідомлюватися як складна система суперечностей, що вимагала глибшого інтелектуального осмислення. У результаті освітній процес сприяв розвитку аналітичного мислення, здатності бачити взаємозв'язки між різними явищами та розуміти складність людського життя [43].

Таким чином, європейська освіта XVI–XVIII ст. виконувала важливу виховну та соціальну функцію. Вона сприяла формуванню моральних і духовних якостей особистості, розвитку критичного мислення, громадянської відповідальності та здатності до співпраці. Через систему шкіл і університетів поширювалися гуманістичні цінності, формувалася нова культурна ідентичність та створювалися умови для соціального і професійного розвитку людини [44].

Висновки до розділу 2

Аналіз організації та розвитку навчальних закладів у Європі XVI–XVIII ст. свідчить про поступове формування цілісної освітньої системи, яка поєднувала різні типи навчальних установ, розвинену організаційну структуру та багатогранні педагогічні підходи. У цей період освітня система охоплювала монастирські, соборні, братські школи, єзуїтські колегіуми та університети, кожен із яких виконував власну роль у підготовці освіченої частини суспільства.

Структура та управління навчальними закладами характеризувалися високим рівнем організації та певною автономією, особливо в університетах, які функціонували як академічні корпорації викладачів і студентів. Їхня діяльність регламентувалася статутами, а освітній процес мав чітку систему ступенів і дисциплін. Важливу роль у розвитку освіти відігравали також соціально-економічні чинники, зокрема розвиток міст, торгівлі та державного управління, що зумовлювало потребу у підготовці освічених фахівців.

Навчальні програми європейських шкіл і університетів базувалися на традиції «семи вільних мистецтв», поєднуючи гуманітарні дисципліни з

елементами природничих наук. Водночас упродовж XVI–XVIII ст. відбувалися поступові зміни у змісті освіти, що проявлялися у розширенні навчальних програм, впровадженні нових предметів і застосуванні більш різноманітних педагогічних методів. Важливу роль у цьому процесі відігравали гуманістичні ідеї епохи Відродження, педагогічні концепції Реформації та освітні реформи Просвітництва.

Особливе значення для розвитку педагогічної практики мали єзуїтські колегіуми, у яких застосовувалася чітко структурована система навчання, заснована на методах *praelectio*, *repetitio* та *concertatio*. Ці методи сприяли не лише засвоєнню знань, а й розвитку логічного мислення, риторичних здібностей і навичок дискусії. Водночас освітні інституції виконували важливу виховну функцію, формуючи моральні, духовні та громадянські якості молоді.

Таким чином, система освіти Європи XVI–XVIII ст. стала важливим чинником культурного та інтелектуального розвитку суспільства. Вона сприяла поширенню гуманістичних ідей, підготовці освіченої еліти та формуванню нових педагогічних підходів, які значною мірою вплинули на подальший розвиток європейської та світової освітньої традиції.

РОЗДІЛ 3.

УКРАЇНСЬКІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ XVI–XVIII СТ. У ПОРІВНЯЛЬНОМУ АСПЕКТІ З ЄВРОПЕЙСЬКИМИ

3.1. Організація та структура українських шкіл

У XVI–XVIII ст. на території українських земель діяли різні типи навчальних закладів: уніатські школи, братські школи, а також вищі освітні осередки, зокрема Острозька школа-академія та Києво-Могилянська академія.

Уніатські школи орієнтувалися на західноєвропейську педагогіку і давали учням знання, що були доволі високими для того часу, проте не користувалися великим авторитетом серед українського населення. Навчання проводилося рідною мовою, ректор і вчителі обиралися на загальних зборах братства. До педагогів висувалися серйозні моральні та професійні вимоги: вони мали бути благочестивими, розумними, утримуватися від пияцтва та аморальної поведінки – усього статут налічував шістнадцять таких умов [45].

Братські школи відігравали провідну роль у розвитку національної освіти. Львівська братська школа, відкрита 1586 року, перевершувала подібні західноєвропейські заклади за організацією навчання та розпорядком шкільного життя. За її зразком відкрилися подібні школи у Перемишлі, Рогатині, Замості, Києві, Вінниці, Кам'янці-Подільському, Кременці та інших містах [Павленко, 2008]. В учбовому процесі застосовувався поділ на групи за рівнем підготовки: одні вчилися розпізнавати літери, інші – читати й заучувати матеріал, третій рівень – аналіз і пояснення прочитаного. Учні навчали слов'янською мовою та знайомили зі слов'янською нумерацією.

У братських школах підвищеного типу, окрім читання, письма та лічби, вивчали «сім вільних мистецтв». Важливу роль у розвитку освіти і культури України у першій половині XVII ст. відіграла Київська братська школа підвищеного типу, що пройшла шлях від школи через колегію до академії [46]. Вона була заснована Київським Богоявленським братством у 1615 р., а її статут затверджено у 1620 р. за зразком Львівської братської школи.

Вищі навчальні заклади того часу, такі як Острозька школа-академія, отримали назву «тримовного ліцею» або «слов'яно-греко-латинської академії» і поєднували навчання за європейськими гуманістичними моделями з українською культурною традицією. Вони забезпечували високий рівень освіти, викладали «сім вільних мистецтв», філософію та богослов'я, а також сприяли формуванню національної освіченої еліти [46].

Значним фактором впливу на українську освіту були також протестантські школи, які імплантували західноєвропейські освітні моделі та стимулювали інтерес української молоді до наук. Їхні особливості включали віротерпимість, тобто можливість навчання представників різних конфесій без обов'язкового прийняття протестантизму [47].

Єзуїтські колегіуми діяли на території Речі Посполитої і були потужним чинником пропаганди католицької освіти. Вони мали два типи закладів: середнього рівня (*infima*, *grammatica*, *syntaxis*, *poësis*, *rhetorica*) та вищого рівня (*superiora*), де вивчали філософію, логіку, математику та теологію. Навчання в єзуїтських школах було чітко регламентоване та використовувало стандартизовані підручники [45].

У процесі розвитку освіти на українських землях у XVI–XVIII ст. сформувалися різні типи навчальних закладів, які відрізнялися мовою викладання, змістом навчання, соціальним складом учнів та педагогічними підходами. Кожен із цих типів шкіл мав власні особливості організації освітнього процесу та відігравав певну роль у формуванні освітнього середовища тогочасного суспільства. Для більш наочного розуміння відмінностей між основними навчальними закладами цього періоду доцільно розглянути їх порівняльну характеристику, подану в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Порівняння типів шкіл на українських землях у XVI–XVIII ст.

Тип школи	Мова викладання	Цільова аудиторія	Основні предмети	Методи навчання	Вплив на освіту
Уніатські	Рідна мова	Українське населення	Читання, письмо,	Заучування, моральні	Обмежений авторитет,

			катехізис	настанови	базова освіта
Братські (елемента- рні)	Рідна мова	Міщани, козаки, шляхта	Читання, письмо, лічба, співи	Поділ на групи, активні вправи	Високий рівень грамотності, розвиток розумових здібностей
Братські (підвищені)	Рідна мова	Різні верстви	«Сім вільних мистецтв», філософія	Аналітичне мислення, пояснення прочитаного	Формування національної освіченої еліти
Острозька академія	Слов'янська, грецька, латин-ська	Різні соціальні верстви	Тримовний ліцей, «сім вільних мистецтв», богослов'я	Лекції, дискусії, дослідження	Високий рівень підготовки, інтеграція з європейською традицією
Протестант- ські	Лока-льні та латин-ська	Різні конфесії	Гуманісти- чні дисципліни	Вільний доступ, критичне мислення	Стимулювали наукові знання, толерантність
Єзуїтські колегіуми	Латин-ська, грецька	Католицька молодь	Граматика, риторика, логіка, філософія, теологія	Регламентовані підручники, дисципліна	Стандартизована високоякісна освіта

Можна побачити, що різні типи навчальних закладів мали власні освітні завдання та відрізнялися рівнем підготовки учнів, мовою викладання й організацією навчального процесу. Разом із тим їхня діяльність сприяла поширенню грамотності, розвитку інтелектуального потенціалу суспільства та формуванню освічених верств населення. Саме поєднання різних освітніх моделей забезпечило поступовий розвиток української шкільної системи та її інтеграцію до загальноєвропейського освітнього простору.

Українські школи XVI–XVII ст. демонструють поєднання національної традиції та європейського впливу. Уніатські та протестантські школи показують прагнення до модернізації освіти, проте їхній ефект був обмежений культурним середовищем. Братські школи і Острозька академія відігравали ключову роль у формуванні освіченої еліти та розвитку грамотності серед різних соціальних верств. Єзуїтські колегіуми сприяли стандартизації освіти та підвищенню рівня навчальних програм. Таким чином, українські навчальні заклади того часу поєднували європейські гуманістичні моделі з національною

культурною специфікою, що створювало підґрунтя для подальшого розвитку освіти у XVII–XVIII ст.

3.2. Навчальні програми та педагогічні практики в Україні

Розвиток освіти в Україні у XVI–XVIII ст. відбувався під значним впливом європейських культурних та педагогічних процесів. У цей період на формування навчальних програм і педагогічних практик вплинули ідеї епохи Відродження, гуманізму та Реформації, які поширювалися через культурні та політичні контакти з країнами Центральної та Західної Європи. Значну роль у цьому процесі відіграли польські та угорські феодали, які підтримували розвиток освітніх осередків на українських землях і сприяли поширенню нових освітніх моделей. Гуманістична педагогіка акцентувала увагу на розвитку інтелектуальних здібностей людини, вивченні класичної спадщини античності та формуванні гармонійної особистості. Одним із проявів цього впливу стало поширення ідеї так званого «тримовного ліцею», що передбачала вивчення трьох мов – грецької, латинської та давньоєврейської. Цю ідею в європейському освітньому просторі активно популяризував гуманіст Еразм Роттердамський, а на українських землях вона була переосмислена відповідно до місцевих культурних і релігійних потреб, зокрема через заміну єврейської мови церковнослов'янською [48].

Вплив гуманістичних ідей позначився на змісті навчання в українських школах, де поряд із релігійними дисциплінами почали вивчати античну літературу, риторику, філософію та інші гуманітарні предмети. У результаті освітній процес поступово набував більш світського характеру, а навчальні програми розширювалися за рахунок дисциплін, спрямованих на розвиток логічного мислення, ораторського мистецтва та інтелектуальних здібностей учнів. Одним із прикладів такого поєднання традиційної та гуманістичної освіти стала діяльність Острозької академії, яка поєднувала православну освітню традицію з елементами західноєвропейської науки та культури. Саме завдяки цьому навчальний заклад став важливим центром інтелектуального

життя України та сприяв поширенню нових педагогічних ідей у навчальному середовищі [46].

Характерною особливістю освітнього розвитку України цього періоду було значне поширення грамотності серед населення. Історичні джерела свідчать, що у XVI – на початку XVII ст. рівень писемності серед мешканців українських земель був досить високим. Навички читання і письма були поширені не лише серед духовенства чи шляхти, а й серед представників інших соціальних верств. Свідчення про це залишив диякон Павло Алеппський, який під час подорожі Україною зазначав, що населення козацьких земель виявляє значну зацікавленість у здобутті освіти: «...по всій козацькій землі навіть дівчата й жінки вміють читати... дітей безліч, і всі грамотні, навіть сирітки...» [49]. Подібні спостереження зустрічаються і в працях історика Д. Яворницького, який наводив численні приклади поширення грамотності серед запорозьких козаків. Іноземні мандрівники та дипломати також відзначали високий рівень писемності населення. Зокрема, посол Юсто Юлій писав, що більшість мешканців козацької України володіє навичками читання і письма та регулярно користується релігійними книгами під час богослужінь [49].

Важливу роль у формуванні навчальних програм відігравали братські школи, які стали важливими осередками розвитку української освіти. У цих навчальних закладах сформувалася система навчання, що поєднувала традиційні релігійні дисципліни з елементами гуманістичної освіти. Братські школи поділялися на два основні типи: елементарні та підвищені. У школах елементарного рівня учні опановували основи грамоти, вчилися читати, писати та рахувати [50].

У братських школах підвищеного типу навчальна програма була значно ширшою. Окрім базових дисциплін, учні вивчали «сім вільних мистецтв», що включали граматику, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, музику та астрономію. Такі навчальні програми відповідали традиціям європейської середньовічної та ранньомодерної освіти і забезпечували всебічний розвиток

учнів. Викладання предметів здійснювалося рідною мовою, що сприяло доступності освіти для широких верств населення.

Педагогічна практика братських шкіл також мала свої особливості. Зокрема, учнів поділяли на кілька груп відповідно до рівня підготовки. Одні з них навчалися розпізнавати літери, інші – читати та запам'ятовувати навчальний матеріал, а третя група повинна була пояснювати зміст прочитаного та розмірковувати над ним. Така система сприяла поступовому засвоєнню знань і розвитку аналітичного мислення учнів. Важливою рисою освітнього процесу було також чітке регламентування навчального року: заняття починалися 1 вересня, передбачалися літні канікули, а розклад занять змінювався залежно від пори року [51].

Певний вплив на розвиток освітнього середовища в Україні мали протестантські школи. Їх значення полягало насамперед у впровадженні західноєвропейських освітніх моделей у навчальний процес. Протестантські навчальні заклади стимулювали інтерес молоді до науки та сприяли поширенню ідей гуманізму. Однією з характерних рис таких шкіл була релігійна терпимість: у них могли навчатися представники різних конфесій, і прийняття протестантського віросповідання не було обов'язковою умовою для отримання освіти. Така відкритість сприяла формуванню більш широкого та різноманітного освітнього середовища і стимулювала розвиток інтелектуальної культури в українському суспільстві [47].

Ще одним важливим типом навчальних закладів, що діяли на території Речі Посполитої, були єзуїтські колегіуми. Вони стали важливим інструментом поширення католицької освіти та гуманістичної педагогічної традиції. У системі єзуїтської освіти існували два типи навчальних закладів: колегіуми середнього рівня та повні колегіуми. Перші включали так звані «граматичні» класи – *infima*, *grammatica*, *syntaxis* – а також гуманістичні класи поетики та риторики (*poësis*, *rhetorica*). У рамках цих дисциплін могли викладатися основи грецької мови, філософії та моральної теології. Повні колегіуми мали також класи вищих наук (*superiora*), де протягом кількох років студенти вивчали

філософію, логіку, математику та теологію. Навчання в таких закладах було чітко організоване і регламентоване, а у всіх колегіумах використовувалися однакові підручники, що забезпечувало єдність освітнього процесу [53].

Отже, навчальні програми та педагогічні практики в Україні у XVI–XVIII ст. формувалися під впливом різних культурних і релігійних традицій. Братські школи, протестантські навчальні заклади та єзуїтські колегіуми сприяли поширенню гуманістичних ідей, розвитку грамотності та формуванню освіченого суспільства. Поєднання релігійного та гуманістичного виховання, використання різних мов навчання, а також застосування різноманітних педагогічних методів створили підґрунтя для подальшого розвитку української освітньої системи.

3.3. Порівняльний аналіз українських і європейських навчальних закладів

Організаційна структура середньовічних університетів значною мірою формувалася за аналогією з цеховою системою ремісничих об'єднань. Відповідно до цієї моделі існувала ієрархія освітніх ступенів: школяр – учень, бакалавр – підмайстер, магістр або доктор – майстер. Така система відображала послідовність освітнього та професійного становлення особистості. Університети, незалежно від того, чи були вони засновані міською владою, світськими правителями або церковними інституціями, здобували значний рівень автономії та самоврядування, мали право створювати власні статuti, регулювати порядок навчання та встановлювати дисциплінарні норми [28].

Типологізація університетської освіти в період Середньовіччя дозволяє виділити дві основні моделі організації університетів: **Болонську** та **Паризьку**. Вони відрізнялися особливостями управління, організації навчального процесу та роллю різних учасників університетської спільноти.

- **Болонська модель** характеризувалася світською спрямованістю та домінуванням студентської гільдії. Студенти відігравали провідну роль в управлінні університетом: вони визначали структуру навчального процесу,

зміст дисциплін і навіть обирали професорів на контрактній основі. Така організація сприяла автономії студентства та формуванню корпоративних традицій університетської спільноти [54].

- **Паризька модель** базувалася на домінуванні магістерської гільдії. Викладачі формували університетську корпорацію та визначали основні напрями освітнього процесу. Паризький університет мав яскраво виражену теологічну спрямованість, а важливу роль у структурі навчання відіграв факультет вільних мистецтв. Студенти виступали членами університетської спільноти, але не брали активної участі в управлінні закладом [55, 56].

Подальший розвиток університетської освіти під впливом епохи Відродження та Просвітництва привів до формування класичних університетських моделей: німецької (гумбольдівської), англійської (ньюманівської), американської та французької (наполеонівської). Для кращого розуміння подано таблицю 3.2.

Таблиця 3.2.

Порівняння університетських моделей Європи XVI–XVIII ст.

Модель університету	Основний учасник управління	Орієнтація освіти	Особливості структури та навчання
Болонська	Студентська гільдія	Світська, автономія студентів	Студенти обирали викладачів, визначали дисципліни; корпоративні традиції
Паризька	Магістерська гільдія	Теологічна, викладацький контроль	Викладачі визначали навчальні напрями; факультет вільних мистецтв ключовий
Німецька (гумбольдівська)	Викладачі + наукові дослідження	Науково-пізнавальна	Поєднання навчання та досліджень, розвиток самостійного мислення
Англійська (ньюманівська)	Викладачі	Виховна, моральна	Формування освіченої та моральної особистості
Американська	Викладачі та адміністрація	Науково-суспільна	Поєднання освіти та наукових досліджень, підготовка еліти
Французька	Державна	Практична,	Централізоване управління, підготовка

(наполеонівська)	адміністрація	державна	спеціалістів для державної служби
------------------	---------------	----------	-----------------------------------

Попри різноманіття організаційних моделей, університети XVI–XVIII ст. мали спільну мету – формування освіченої, морально зрілої та соціально активної особистості. Вони поєднували середньовічну традицію автономії, вплив гуманістичних ідей Відродження та нові педагогічні підходи, що сприяли розвитку критичного мислення і активної участі студентів у навчальному процесі. Інституційна структура університетів забезпечувала стабільність освіти та послідовність у вивченні дисциплін, що сприяло розвитку науки та підготовці фахівців.

Структура та моделі управління університетами створили основу для подальшого розвитку європейської освіти й формування педагогічних практик наступних століть. Важливу роль у розвитку освіти відігравали також єзуїтські колегіуми, які у XVI–XVIII ст. діяли в багатьох країнах Західної та Центральної Європи. Вони вважалися одними з найпрогресивніших освітніх закладів свого часу та сприяли поширенню нових педагогічних підходів. Організацію навчання регламентував нормативний документ «Ratio Studiorum» (1599 р.), який систематизував навчальні програми, методи викладання та систему оцінювання [60].

Водночас подібні освітні процеси відбувалися і на українських землях, які перебували в культурному та освітньому просторі Європи. Зокрема, важливу роль у розвитку вищої освіти відігравали братські школи та колегіуми, серед яких особливе місце посідала Острозька академія та пізніше Києво-Могилянська колегія. Їхня організаційна структура поєднувала елементи західноєвропейських університетських традицій із національними освітніми особливостями. Навчальний процес у цих закладах також ґрунтувався на вивченні «семи вільних мистецтв», використанні латинської мови як основної мови науки та поступовій ієрархії освітніх рівнів. Подібно до європейських університетів, українські освітні заклади прагнули поєднати духовне виховання з інтелектуальним розвитком студентів, формуючи освічену еліту, здатну до

наукової та громадської діяльності. Значний вплив на організацію навчання в українських школах мали також єзуїтські освітні традиції, що сприяло поширенню нових методів викладання та структурованості освітнього процесу [45].

Порівняння організаційних особливостей європейських університетів та українських освітніх закладів XVI–XVIII ст. дає змогу простежити спільні та відмінні риси їхнього розвитку, а також визначити ступінь впливу західноєвропейських освітніх традицій на формування української системи освіти. Основні характеристики цих моделей подано в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Порівняння європейських університетів та українських освітніх закладів XVI–XVIII ст.

Характеристика	Європейські університети	Українські освітні заклади
Типи закладів	Університети, колегіуми, академії	Братські школи, колегіуми, академії
Організація управління	Студентські або викладацькі гільдії, університетська автономія	Управління братствами, церковними інституціями або меценатами
Основні предмети	Сім вільних мистецтв, теологія, право, медицина	Сім вільних мистецтв, богослов'я, філософія, риторика
Мова навчання	Латинська	Переважно латинська, також церковнослов'янська та грецька
Освітня мета	Підготовка науковців, духовенства, державних службовців	Формування освіченої духовної та інтелектуальної еліти

Отже, українські освітні заклади XVI–XVIII ст. формувалися під значним впливом західноєвропейських освітніх традицій, що проявлялося у структурі навчального процесу, змісті освіти та використанні латинської мови як мови науки. Водночас вони зберігали власні національні особливості, зокрема тісний зв'язок із православними братствами та культурно-релігійним життям суспільства. Поєднання європейських освітніх принципів із українськими традиціями сприяло розвитку вітчизняної педагогічної думки та формуванню

освітніх центрів, які відігравали важливу роль у культурному й інтелектуальному розвитку українського суспільства.

Висновки до розділу 3

Аналіз розвитку педагогічної думки та організаційних особливостей освітніх закладів у Європі XVI–XVIII ст. дає підстави стверджувати, що цей період став важливим етапом формування основ модерної освітньої системи. Поступове відходження від виключно релігійного характеру навчання сприяло розвитку педагогіки як окремої галузі знань, що орієнтувалася не лише на духовне виховання, а й на інтелектуальний та моральний розвиток особистості.

Сформувалися різні моделі університетської освіти, зокрема Болонська та Паризька, які відрізнялися особливостями управління та роллю студентів і викладачів у навчальному процесі. Під впливом ідей Відродження та Просвітництва виникли нові освітні моделі – німецька, англійська, американська та французька, спрямовані на підготовку освічених фахівців і розвиток науки. Важливу роль у поширенні педагогічних підходів відігравали єзуїтські колегіуми з чітко організованою системою навчання, що сприяло впорядкуванню навчального процесу, удосконаленню методів викладання та високому рівню академічної підготовки учнів.

Порівняльний аналіз показує, що українські освітні заклади XVI–XVIII ст., зокрема братські школи, колегіуми та академії, розвивалися у тісному зв'язку із західноєвропейською освітньою традицією, запозичуючи її організаційні принципи, систему дисциплін і методи викладання, водночас зберігаючи власні культурні та релігійні особливості. Це сприяло формуванню інтелектуальної еліти та розвитку педагогічної думки на українських землях.

РОЗДІЛ 4.

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ XVI–XVIII СТ. У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ

4.1. Аналіз підручника та можливості використання матеріалів дослідження на уроках історії.

У процесі дослідження було проаналізовано зміст підручника: Хлібовська Г. М., Крижановська М. Є., Наумчук О. В. Історія України: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2025. 264 с. [61].

Особливу увагу приділено §1 «Вступ. Ранній Новий час в історії України» та §9 «Освіта, книгодрукування», які містять відомості про розвиток освіти в Україні у XVI–XVIII ст. Аналіз §1 показав, що він має узагальнюючий характер і вводить учнів у контекст Ранньомодерної доби. У параграфі розкриваються ключові процеси, які вплинули на розвиток суспільства, зокрема поширення ідей гуманізму, Реформації та Контрреформації, розвиток науки та культури. Важливим є те, що наголошується на включеності українських земель у загальноєвропейські процеси. Зокрема, підкреслюється, що формування освітньої системи відбувалося під впливом західноєвропейських традицій. Таким чином, §1 створює теоретичне підґрунтя для розуміння взаємозв'язку української та європейської освіти.

Параграф 9 більш детально висвітлює розвиток освіти безпосередньо на українських землях. У ньому подано характеристику основних типів навчальних закладів (парафіяльні школи, братські школи, Острозька академія, Києво-Могилянський колегіум, єзуїтські колегіуми), розкрито зміст навчання (вивчення мов, «семи вільних наук», філософії та богослов'я), а також особливості організації освітнього процесу. Підручник акцентує увагу на впливі європейської освітньої традиції, що проявляється у використанні латинської мови, подібності навчальних програм до європейських шкіл, а також у можливості навчання українців у європейських університетах.

Разом з тим, аналіз змісту підручника свідчить, що матеріал про освіту в Україні та Європі подається певною мірою фрагментарно: українська освіта розглядається більш детально, тоді як європейський контекст представлений узагальнено та без чітко вираженого порівняльного компоненту. Учні отримують окремі знання, однак не завжди мають змогу системно встановити спільні та відмінні риси розвитку освітніх систем.

Водночас у підручнику наявні методичні елементи, які створюють передумови для організації порівняльної діяльності учнів. Зокрема, рубрики «Барвограй ідей», «Острів цікавинок», «Галавина творчості» містять завдання, спрямовані на аналіз, узагальнення та творче осмислення матеріалу, що може бути використано як основа для інтерактивних форм навчання.

З огляду на це, доцільним є застосування інтеграційного підходу, який передбачає поєднання матеріалу §1 та §9 з метою формування в учнів цілісного уявлення про розвиток освіти в Україні в контексті загальноєвропейських процесів Раннього Нового часу. Такий підхід дозволяє реалізувати міжтематичні зв'язки та сприяє формуванню історичного мислення учнів, зокрема через використання порівняльного методу.

У цьому контексті ефективним є проведення узагальнюючого уроку на тему: «Освіта в Україні та Європі XVI–XVIII ст.: спільні та відмінні риси», у межах якого учні не лише відтворюють навчальний матеріал, а й здійснюють його порівняльний аналіз. Такий підхід забезпечує систематизацію знань, розвиток аналітичного мислення, уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та формулювати обґрунтовані висновки.

З урахуванням проаналізованого змісту підручника та необхідності посилення порівняльного аспекту вивчення теми, було розроблено конспект інтерактивного уроку, спрямованого на узагальнення та поглиблення знань учнів про розвиток освіти в Україні та Європі XVI–XVIII ст., із використанням візуальних, ігрових та діяльнісних методів навчання.

КОНСПЕКТ УРОКУ У 8 КЛАСІ

Тема: Освіта в Україні та Європі XVI–XVIII ст.: спільні та відмінні риси

Клас: 8

Мета уроку: сформувати в учнів цілісне уявлення про розвиток освіти в Україні та Європі в XVI–XVIII ст.; розкрити особливості навчальних закладів, зміст освіти та її роль у суспільстві; розвивати вміння порівнювати історичні явища, аналізувати інформацію, робити висновки; формувати інтерес до історії освіти та культури.

Завдання уроку: поглибити знання учнів про розвиток освіти в Україні; ознайомити з особливостями європейської освіти; навчити визначати спільні та відмінні риси; розвивати логічне мислення, увагу, пам'ять; формувати навички роботи з візуальною інформацією.

Тип уроку: узагальнення та систематизація знань

Методи навчання: візуальний метод, ігрові технології, проблемно-пошуковий метод, інтерактивні вправи

Обладнання: роздатковий матеріал (Додатки Д – Ї)

Хід уроку

1. Організаційний момент (1–2 хв). Привітання, налаштування учнів на роботу.

2. Актуалізація опорних знань (ребуси) (5 хв)

Учитель пропонує учням розгадати ребуси (Додаток Д), які пов'язані з темою уроку. Після розгадування учні отримують ключові слова: «школа», «книга», «університет», «латина».

Учитель підводить:

– Сьогодні ми будемо говорити про освіту та навчання.

3. Мотивація навчальної діяльності (візуальний метод) (5 хв)

Учитель демонструє зображення (Додаток Е): книга, школа, університет, учні, церковні споруди, викладач. Учні відповідають на запитання: – Що зображено? – Як це пов'язано з освітою? – Як ви думаєте, якою була освіта раніше? Учитель формулює тему уроку.

4. Вивчення нового матеріалу (пояснення через образи) (10 хв)

Учитель пояснює матеріал, спираючись на зображення:

- освіта в Україні: братські школи, Острозька академія, Києво-Могилянський колегіум
- освіта в Європі: університети, латинська мова, вплив гуманізму

Під час пояснення ставляться запитання: – Що спільного ви помітили? – Чим відрізняється навчання? Учні поступово підводяться до порівняння.

5. Закріплення знань (15 хв)

Для закріплення матеріалу уроку я застосував такі методи:

1. Завдання на відповідності (Додаток II)

Мета: перевірити засвоєння ключових термінів та понять, розвивати увагу та логічне мислення учнів.

Хід проведення: я підготував таблицю з термінами та визначеннями. Учні у парах зіставляли терміни з правильними визначеннями. Під час роботи я підходив до пар, допомагав уточнити відповіді, заохочував до обговорення.

Результат: учні успішно впізнавали терміни, виникло активне обговорення, вони пояснювали власні відповіді.

2. Поділ фактів на українську та європейську освіту (Додаток I)

Мета: систематизувати знання, порівняти освіту в Україні та Європі, розвивати аналітичне мислення.

Хід проведення: я подав учням картки з фактами про різні навчальні заклади та діячів. Завданням було віднести кожен факт до групи «українська освіта» або «європейська освіта». Після цього ми разом обговорили спільні риси та відмінності.

Результат: учні навчилися класифікувати інформацію, аргументувати свій вибір, порівнювати навчальні системи.

3. Гра «Хто я?»

Мета: закріпити знання про видатних діячів освіти та соціальні групи того часу, розвивати комунікативні навички та логіку.

Хід проведення: учні по черзі описували кількома реченнями діяча, селянина чи представника іншої соціальної групи, а решта учнів намагалися вгадати, про кого йде мова.

Результат: активна участь усіх учнів, закріплення знань про діячів та соціальні групи, розвиток усного мовлення та логіки.

4. Гра «Правда/Міф» (Додаток Ї)

Мета: перевірити знання учнів у формі інтерактивної гри, розвивати критичне мислення та уважність.

Хід проведення: я проголошував факти про освіту, навчальні заклади та діячів. Учні вголос відповідали «правда» або «міф», пояснюючи свою відповідь.

Результат: учні активно брали участь, виявляли та коригували помилки, запам'ятовували ключові факти через ігрову форму.

6. Узагальнення (5 хв)

Учні разом з учителем формулюють висновок: – освіта в Україні формувалась під впливом Європи; – мала як спільні, так і відмінні риси.

7. Рефлексія (3 хв)

Учитель запитує: – Що було найцікавішим? – Що нового дізналися?

8. Домашнє завдання

Повторити матеріал, підготувати коротке повідомлення про один навчальний заклад.

Аналіз підручника Г. Хлібовської, М. Крижановської та О. Наумчук (2025) показав, що використання матеріалів дослідження української освіти XVI–XVIII ст. у шкільному курсі дає можливість організовувати навчальну діяльність з урахуванням історичного контексту та вікових особливостей учнів. Використання наочних методів, інтерактивних завдань та ігрових вправ сприяє кращому засвоєнню матеріалу, формує в учнів навички порівняльного аналізу української та європейської освіти, розвиває критичне мислення та пізнавальний інтерес. Таким чином, підручник є ефективним інструментом для реалізації методичних завдань у навчальному процесі та забезпечує цілісне розуміння історії освіти в Україні та її взаємозв'язків із європейським освітнім простором.

4.2. Методичні рекомендації для вчителів щодо проведення уроків з використанням історичного матеріалу

Організація навчального процесу з історії потребує від учителя високого рівня методичної підготовки та гнучкості у виборі форм і методів роботи. Історія, як навчальний предмет, має специфіку, яка полягає у поєднанні фактичного матеріалу, розвитку критичного мислення та формування умінь аналізувати історичні події в контексті сучасності. Тому ефективне проведення уроків передбачає комплексний підхід, який забезпечує як засвоєння знань, так і розвиток пізнавальної активності учнів.

Одним із ключових методичних принципів є цілісність навчання. Учитель повинен подавати матеріал у логічній послідовності, що дозволяє учням усвідомити причинно-наслідкові зв'язки між історичними подіями та явищами. Це стосується як національної історії, так і порівняння українських реалій із європейськими процесами, що забезпечує формування широкої історичної перспективи та сприяє розвитку здатності порівнювати, аналізувати та робити висновки. Використання історичного матеріалу в контексті світової історії дозволяє учням усвідомити взаємозв'язки культурних і соціальних явищ, побачити, як окремі події впливали на формування освітніх і культурних процесів у різних країнах.

Не менш важливим є застосування наочних та інтерактивних методів навчання. Учитель може використовувати ілюстрації, карти, хронологічні схеми, які дозволяють учням краще орієнтуватися у подіях і процесах, відтворювати причинно-наслідкові зв'язки та формувати уявлення про історичну динаміку. Інтерактивні методи, такі як рольові ігри, дискусії та ігрові завдання, активізують пізнавальну діяльність учнів, стимулюють їхню зацікавленість і сприяють засвоєнню матеріалу через власну діяльність. При цьому важливо, щоб завдання були диференційованими за рівнем складності, що дозволяє підтримувати учнів із різним рівнем підготовки та стимулювати активних учнів до поглибленого аналізу історичних фактів.

Розвиток критичного мислення та аналітичних умінь є однією з головних цілей сучасного уроку історії. Учитель має включати у роботу завдання, що передбачають порівняння, оцінку та інтерпретацію подій, аналіз причин і наслідків, встановлення зв'язків між явищами. Виконання таких завдань формує в учнів уміння мислити історично, оцінювати інформацію, розрізняти факти й оцінки та робити висновки на основі джерел. Крім того, учитель може залучати учнів до дослідницької діяльності, наприклад, через підготовку коротких повідомлень, презентацій або невеликих проектів за темою уроку. Це розвиває навички самостійного пошуку інформації, критичного відбору даних та формування власної думки.

Для забезпечення мотивації учнів важливо використовувати методи рефлексії, коли наприкінці уроку учні обговорюють, що нового дізналися, які завдання були найцікавішими та що викликало труднощі. Такий підхід допомагає учням усвідомити значення засвоєного матеріалу, підвищує їхню зацікавленість і формує відповідальне ставлення до навчання. Важливим елементом мотивації є також створення умов для взаємодії та співпраці між учнями, що дозволяє їм обмінюватися думками, аргументувати власні позиції та розвивати комунікативні навички.

Крім того, сучасний урок історії має враховувати міждисциплінарні зв'язки. Інтеграція матеріалу з літературою, географією, культурологією та іншими предметами допомагає створити цілісну картину історичного контексту та сприяє формуванню у учнів системного мислення. Це також дає можливість проводити порівняльні аналізи, розширювати кругозір учнів і формувати здатність застосовувати історичні знання у різних ситуаціях.

Застосування зазначених методичних підходів дозволяє організувати уроки історії на високому рівні, сприяти формуванню в учнів історично обґрунтованих поглядів, розвивати аналітичні навички та критичне мислення. Водночас, систематичне використання різноманітних форм роботи забезпечує активну участь усіх учнів у навчальному процесі, стимулює інтерес до предмета та формує уміння самостійно опрацьовувати історичну інформацію.

Таким чином, загальні методичні рекомендації для вчителів історії є важливим інструментом для підвищення ефективності навчання та розвитку пізнавальної активності учнів у процесі вивчення історії.

Висновки до розділу 4

Проведений аналіз підручника та досліджень з історії української освіти XVI–XVIII ст. засвідчує значний потенціал використання історичного матеріалу для формування у школярів системного розуміння розвитку освіти в Україні та Європі. Виявлено, що правильно підібрані методи та форми роботи, такі як наочні матеріали, завдання на відповідності, ігрові вправи, порівняння національних і європейських освітніх практик, сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку критичного мислення та аналітичних умінь.

Методичні рекомендації для вчителів дозволяють поєднувати традиційні та інтерактивні підходи, що забезпечує високу ефективність уроків, підвищує мотивацію учнів та формує компетентності, необхідні для аналізу історичних процесів. Застосування різних форм роботи, включаючи дослідницькі завдання, рольові ігри та рефлексію, дозволяє створити середовище для активного навчання та усвідомленого засвоєння знань.

Таким чином, результати проведеного аналізу та розроблені методичні рекомендації підтверджують доцільність комплексного використання історичних джерел на уроках, що сприяє формуванню в учнів історично обґрунтованих уявлень про розвиток освіти в Україні та її взаємозв'язок із європейськими процесами. Використання цих методів і підходів є необхідною умовою підвищення якості навчання та розвитку пізнавальної активності в учнів середніх шкіл.

ВИСНОВКИ

У межах проведеного дослідження було здійснено комплексний аналіз розвитку української освіти XVI–XVIII ст. у порівнянні з європейськими освітніми процесами. Робота охоплює вивчення наукової літератури та джерельної бази, визначення особливостей функціонування різних типів навчальних закладів, дослідження впливу гуманістичних і релігійних традицій, а також встановлення взаємозв'язку між освітою та соціально-політичними процесами. Особливу увагу приділено можливостям використання історичного досвіду у сучасній шкільній практиці. У процесі дослідження було проаналізовано наукову літературу та історичні джерела, що висвітлюють розвиток освіти в Україні та Європі XVI–XVIII ст. Встановлено, що освітні процеси розвивалися у тісному взаємозв'язку із загальноєвропейськими культурними та інтелектуальними тенденціями, зокрема ідеями Відродження, Реформації та Контрреформації. Джерельна база дозволила простежити особливості формування освітніх інституцій, зміст навчання та педагогічних підходів, а також визначити спільні та відмінні риси української та європейської освітніх систем.

У результаті дослідження було визначено основні типи навчальних закладів, зокрема монастирські, соборні, братські школи та єзуїтські колегіуми, а також охарактеризовано їхню структуру, організацію навчального процесу та роль у розвитку освіти. З'ясовано, що кожен тип закладу мав власну специфіку: монастирські та соборні школи забезпечували базову освіту і духовно-моральне виховання; братські школи сприяли розвитку національної свідомості та інтелектуальної самостійності; єзуїтські колегіуми відзначалися системністю навчання та високим рівнем організації освітнього процесу. Така різноманітність забезпечувала формування освіченого прошарку суспільства та сприяла розвитку педагогічної думки.

Дослідження впливу гуманістичних і релігійних педагогічних традицій показало, що вони суттєво визначали зміст освіти та навчальні програми.

Гуманістичні ідеї сприяли розвитку особистості, формуванню критичного мислення, інтересу до науки та культури, тоді як релігійні традиції забезпечували морально-етичне виховання та духовну спрямованість навчання. Поєднання цих підходів стало основою для формування цілісної освітньої моделі, що вплинула на подальший розвиток як української, так і європейської систем освіти.

Встановлено, що розвиток освітніх практик був тісно пов'язаний із соціально-політичними процесами на українських землях. Освіта розвивалася під впливом політичного становища, міжконфесійних відносин та культурних змін, що відбувалися внаслідок європейських трансформацій. Навчальні заклади виступали важливими осередками культурного життя, сприяли формуванню інтелектуальної еліти, поширенню знань і збереженню національної ідентичності в умовах складної історичної ситуації.

На основі отриманих результатів було розроблено методичні рекомендації щодо використання історичного досвіду розвитку освіти у сучасній шкільній практиці. Доведено, що застосування історичного матеріалу, порівняльного аналізу, інтерактивних методів навчання сприяє формуванню критичного мислення, аналітичних умінь та ключових компетентностей учнів. Використання історико-педагогічного досвіду дозволяє зробити навчальний процес більш змістовним, практикоорієнтованим і цікавим для учнів. Проведене дослідження дозволило досягти поставленої мети та виконати визначені завдання. Отримані результати мають важливе теоретичне та практичне значення і можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях та освітній практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Субтельний О. Україна: історія / ред. Ю. Медк ; пер. з англ. Ю. Шевчук. 2-ге вид. Київ: Либідь, 1992. 720 с.
2. Крип'якевич І. Історія України / ред.: Ф. Шевченко, Б. Якимович. Львів: Світ, 1990. 512 с.
3. Полонська-Василенко Н. Історія України. 3-тє вид. Київ: Либідь, 1995. Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. 608 с.
4. Наукові пошуки: Зб. наук. пр. молодих уч. / ред. А. Сбруєва. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2014. 188 с.
5. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. Київ: Знання, 2003. 450 с.
6. Аллакулієва Н. Деякі аспекти історіографії наукових розвідок присвячених феномену Києво-Могилянської академії. *Вісник українсько-туркменського культурно-освітнього центру*,. 2019. С. 13–15.
7. Maag K. Academic Education for the Real World of the Sixteenth-Century Reformation // *Fides et Historia*. 1998. Vol. 30, No. 2. P. 64–79.
8. Loonen P. The influence of the Huguenots on the teaching of French in the Dutch Republic during the 17th Century // *Grammaire et enseignement du français, 1500–1700* / ed. J. De Clercq, N. Lioce, P. Swiggers. Leuven – Paris – Sterling: Peeters, 2000. P. 317–331.
9. Surman J. Universities in Imperial Austria 1848–1918: a Social History of a Multilingual Space. Purdue: University Press, 2018. 472 p.
10. Simon J. The History of Education in Past and Present. *Oxford Review of Education*. 1977. No. 3. P. 71–86.
11. Пасічник І. Острозька академія XVI – XVII століття: Енциклопедія / ред.: П. Кралюк та ін. Острог: Нац. ун-ту «Острозька акад.», 2011. 512 с.
12. Зеллінська О. Педагогічна лексика української мови XVI–XVIII ст.: автореф. дис. канд. філол. наук. Київ, 2003. 22 с.

- 13.Кочубей Т. Розвиток освіти на українських землях у II пол. XVII – кін. XVIII ст. *Історико-педагогічний альманах*. 2007. № 2.
- 14.Ісаєвич Я. 4.7. Києво-Могилянський колегіум. *Ізборник*. URL: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult238.htm>.
- 15.Хижняк З., Маньківський В. Історія Києво-Могилянської академії. 2-ге вид. Київ: КМ Акад., 2003. 181 с.
- 16.Дедович В. Історія педагогіки: порівняння розвитку освіти в Україні та світі: Навч. посіб. для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра пед. спец. Чернігів: НУЧК ім. Т. Г. Шевченка, 2025. 128 с.
- 17.Ковтонюк В. Як у Львові понад 400 років тому відкрили першу братську школу, де ставали провідниками. *Дивись.info*. URL: <https://dyvys.info/2023/06/29/lvivski-bratski-shkoly/> (дата звернення: 20.03.2026).
- 18.Тимошенко Л. Стаття «Гене́за та ідея Острозької академії у світлі історіографії та нових гіпотез». *Острозька давнина.*: Наук. зб. Острог, 2014. С. 148–191.
- 19.Антонюк Г. Роль трансферних процесів у становленні української освітньої моделі в період раннього модерну. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2019. С. 188–191.
- 20.Історія української культури: Курс лекцій / ред. С. Костилевої. Львів: НТУУ „КПІ”, 2010. 334 с.
- 21.Громов Є. Зародження та розвиток системи професійної освіти Польщі XVI–XVIII століть в контексті загальноєвропейських тенденцій. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2008. № 18. С. 28–34.
- 22.Історія розвитку університетської освіти в XII – XX столітті в країнах Західної Європи. *Освіта та самоосвіта*. URL: <https://referatss.com.ua/work/istorija-rozvitku-universitetskoj-osviti-v-hii-hh-stolitti-v-krainah-zahidnoi-ievropi/> (дата звернення: 20.03.2026).

- 23.Ліхтей І. Всесвітня історія. Новий час (XV-XVIII ст.): підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Грамота, 2008. 264 с.
- 24.Саф'янюк З. Г. Етапи розвитку європейських закладів реальної середньої освіти (XVIII–XIX ст.). *Педагогічні науки: зб. наук. праць*. 2005. № 40. С. 141–147.
- 25.Кузьменко О. Ідея університету: закономірності й особливості трансформації історичних типів: дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2016. 229 с.
- 26.Культурно-гуманітарні стратегії розвитку університетської освіти в умовах динамічних суспільних трансформацій: Монографія / Л. Горбунова та ін. ; ред. І. Степаненко. Київ: ІВО НАПН України, 2018. 228 с.
- 27.Еволюція шкільного форменого одягу в Англії та Франції XVI–XX ст / О. Васильєва та ін. *Art and Design*. 2020. № 2. С. 49–60.
- 28.Студентський історико-педагогічний альманах. Випуск 2. Історія університетської освіти: виникнення, становлення, розвиток: збірн. наук. пр. молодих дослідн. / ред.: О. Антонова, В. Павленко. Житомир: о ЖДУ ім. І.Франка, 2013. 325 с..
- 29.Антонюк Г. Імпламентация західноєвропейських освітніх моделей у освітній простір України в період XVI–XVII ст.: спроба діалогу. *Вісник Львівського університету*. 2022. С. 46–55.
- 30.Давиденко Н., Шепелева О., Муханова О. Особливості освіти на східно-слов'янській території у XVI–XVII ст. *Advanced Linguistics*. 2023. № 11. С. 129–138.
- 31.Фізер Р. Єзуїтські колегіуми в Європі: модель освіти і виховання: кваліфікаційна робота на здобуття кваліфікаційного ступеня магістра. Волинь, 2025. 84 с.
- 32.Кучерук О. Історія красномовства крізь призму педагогічної риторики: європейський досвід. *Педагогічна риторика: історія, теорія, практика*. 2016. С. 25–47.

- 33.Ткаченко Л. Духовне красномовство: історичний аспект. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр., м. Запоріжжя. Запоріжжя, 2012. С. 68–74.
- 34.Гурський В., Присакар В. Педагогіка: загальні основи педагогіки, теорія освіти і навчання: нав. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Кам'янець-Подільський, 2015. 202 с.
- 35.Кийков О. Ю. Розвиток міжнародної освіти в епоху Відродження і Нового часу. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2017. С.70.
- 36.Zinkevych V. Генезис явища освіти в дискурсі життєвого циклу індустріальної цивілізації. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2020. Т. 12, № 1. С. 48–56.
- 37.Глуцук А. А. Шкільництво та педагогічна думка в Європі доби Просвітництва (XVII–XVIII ст.): кваліфікаційна робота на здобуття кваліфікаційного ступеня магістра. Луцьк, 2024. 77 с.
- 38.Василевська С. А. Організація шкільної справи в Європі в добу Відродження та Реформації: кваліфікаційна робота на здобуття кваліфікаційного ступеня магістра. Луцьк, 2024. 84 с.
- 39.Зінчук М. Р. Реформація у Польщі: формування у здобувачів освіти культурної компетентності: кваліфікаційна робота на здобуття кваліфікаційного ступеня магістра. Луцьк, 2025. 97 с.
- 40.Зуйков В. Вплив Реформації на розвиток освітніх інституцій в Європі середньовіччя. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. № 21. С. 21–29.
- 41.Легков С. Ю. Шкільна освіта для розвитку демократичного громадянства: досвід європейських країн кваліфікаційна робота на здобуття кваліфікаційного ступеня магістра. Київ, 2023. 76 с.
- 42.Napchenko O. Інтелектуальні об'єднання як чинник формування загальноєвропейського культурно-освітнього простору (XVI–XVII ст.). *Pedagogical Discourse*. 2015. № 18. С. 53–58.
- 43.Сабаш Ю. Гуманізм як феномен італійської культури: монографія. Київ: ДАКК., 2008. 361 с.

44. Єгоров Г. С., Лавриченко Н. М., Мельниченко Б. Ф. Тенденції розвитку змісту базової освіти у країнах Заходу: монографія. Київ: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2003. 42 с.
45. Навольська Г. І. Особливості навчання латинської мови в єзуїтських колегіях на українських землях XVII–XVIII ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Педагогіка. 2012. № 3. С. 51–57.
46. Павленко В. В. Організація навчально-виховного процесу в Острозькій академії (XVI–початок XVII ст.). Морально-етичні засади формування особистості: монографія. 2008. 243–265 с.
47. Антонюк Г. Гуманістична спрямованість латинських шкіл в освітньому просторі України кінця XVI – початку XVII ст. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2014. № 2. С. 191–204. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pippo_2014_2_22
48. Лучканин С. Історія класичної філології: навчальний посібник для магістрантів і студентів відділення класичної філології. 2-ге вид. Київ: Издательс. дом Дмитрия Бураго, 2020. 332 с.
49. Скрипник А. Ю., Нестеренко В. А. Освітньо-соціальний розвиток України за козацьких часів у XVI–XVIII ст. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2024. № 2. С. 87–93.
50. Левківський М. Історія педагогіки: навч. посіб. 4-те вид. Київ: Центр учб. літ., 2011. 188 с.
51. Система фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл Польщі та України (XVI – початок XXI століття): порівняльний аналіз: монографія / С. Вільчковський та ін. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 240 с..
52. Федоренко О. І., Тюріна В. О., Гіренко С. П., Бойко С. М., Котелюх М. О., Червоний П. Д., Медведєва О. В. Педагогіка вищої школи: навч. посібник / за заг. ред. О. І. Федоренко. Харків: ФОП Бровін О. В., 2020. 240 с.
53. Скварок Н. Класичні й новітні мови у навчальному процесі Першої української львівської академічної гімназії. *Історія освіти*. 2010. № 1. С. 1–

16. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/istoruk_ped_almanax/2010/2010_1_16.pdf.
54. Підпалій Р., Цебрій І. Передумови та основні тенденції у становленні Болонського університету. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2024. № 30. С. 122–132.
55. Плахотнік О. Особливості становлення й розвитку вищої освіти у Сполучених Штатах Америки. *Педагогіка*. 2024. № 2(20). С. 67–72
56. Розвиток педагогічної думки в Західній Європі в Середні віки та епоху Відродження. *StudFiles*. URL: <https://studfile.net/preview/7004368/> (дата звернення: 20.03.2026).
57. Мелінчук Н. Сучасна модель університетської освіти Німеччини. *Наукові праці: Педагогіка*. Миколаїв, 2014. С. 15–20.
58. Калінічева Г. І. Інноваційний вимір управління соціокультурною діяльністю в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Університетська автономія: досвід самоврядування та інноваційного менеджменту*. 2023. С. 76–80.
59. Яременко І. Моделі університетської освіти провідних країн Європи. *Сучасні тенденції у викладанні іноземних мов у світі: МАТЕРІАЛИ IV Міжнар. науково-практ. інтернет конф. викл. ВНЗ, докторантів, аспірантів, вчителів, магістрантів, студентів, 30 листоп. 2021 р. Суми*. С. 90–91.
60. Папазова а. Нормативно-регламентаційні джерела з історії діяльності ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. *Історичні науки*. 2017. № 6. С. 67–71.
61. Хлібовська Г., Крижановська М., Наумчук О. *Історія України: Підруч. для 8 кл. закл. заг. серед. освіти*. Тернопіль: Астон, 2025. 267 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Всеніаго десницю , воішнаго
 бга . оумышленіемъ и промыше-
 ніемъ . Благочиннаго князя Конь-
 естлантинна , Коньестлантинна
 княжати острозьскаго . воеводы
 кировскаго . шаршалаи земли во-
 лыньскаго . Староспы володимеро-
 ская . Покрѣвшахъ емъ , оустро-
 ити домъ надѣло кнѣ печатныхъ .
 Ктотомъ же еще домъ надѣти мѣ-
 ктла оученію . втвоемъ штизѣ ,
 Нелавномъ градѣ острозѣ . еже-
 есть лежати , втземли волынь-
 ской . и избравши мѣжи , вт
 вѣтвенномъ писаніи Никхеныхъ ,
 втгрѣтескомъ мѣщицѣ , нвалтин-
 скомъ . паче жєнверскомъ . и прѣ-
 стави ихъ дѣтницю оутиаицѣ
 Нелраднны . напечатана сїа
 кнѣжка . Погрѣтескѣи , ѡльфа ,
 вѣтѣ . ѡпорѣскѣи , ѡзѣ , бѣки .
 Пѣрваго ради на оученію дѣтвскаго .
 цного грѣшнымъ , іоанномъ де
 одоровичемъ .

Змѣни ісѣборѣ на іеріи, аѣ ѡтѣ не
попрекѣшии, а на нѣже хѣи творѣи, а
таки прѣнаі на маіи цѣлѣи писма сѣго
повѣри ѡповѣдѣи наіи (сѣотѣ клѣного
оца іпѣтѣи) боладѣиіскаго іеріи, а сѣотѣ
пѣи. аѣ хѣи пѣи сѣ, аѣ іхѣи іпѣи
ісѣпорогѣи, аѣ неаѣиша аѣ ісѣи мѣишаи
аѣиша, а прѣтѣишаи оѣиша оѣиша,
ісѣпрофѣиша. нѣи, ісѣи нѣиша. про
ісѣи ісѣи прѣишаи сѣ. По аѣиша
таки аѣ сѣи ісѣи ісѣи ісѣи,
оѣиша ісѣи ісѣи. Оѣиша ісѣи
ісѣи оѣиша ісѣи ісѣи, оѣиша,
ісѣи ісѣи ісѣи ісѣи, нѣиша.
наіи на ісѣишаи ісѣишаи
хрѣишаи ісѣишаи ісѣишаи. Прѣиша
ісѣиша ісѣиша ісѣиша, аѣиша
ісѣиша ісѣиша ісѣиша, ісѣиша
ісѣиша, ісѣиша ісѣиша ісѣиша
ісѣиша, а прѣиша ісѣиша, ісѣиша,
ісѣиша, ісѣиша ісѣиша ісѣиша, ісѣиша

+ ^{того жасъ}
 Прикати кѣ всего братства рошюли даренгора жѣ
 корени, которомъ братя порали блѣ шюль, таиуде и
 порали шюльи. и поспѣлики изъ наидри и ватало
 свѣсти по 10 полси 1. Защо поралиовали брати
 таиовѣи потенпауно дарали принта, и софроваста
 дѣи итѣного и латиснаго дѣица дѣти.

Л Е К С И К О Н Ъ
 С Л А В Е Н О Р О С С К І Й,
 И И М Е Н Ъ
 Т Л Ъ К О В А Н І Е .

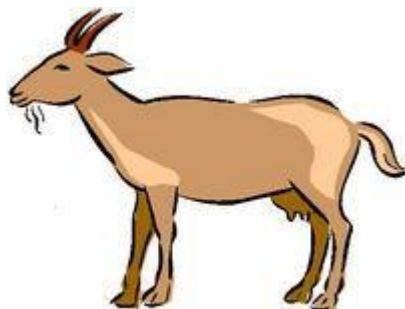
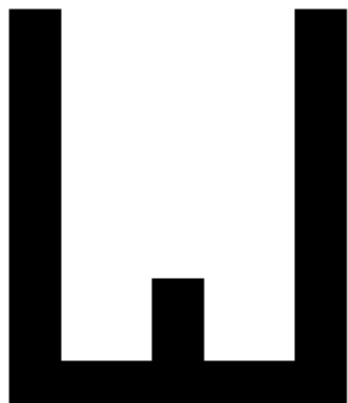
Прѣвое Тѹпомѹ Иѡбраженію.

ВЪ КИНОВІИ СѢ: ЧУДОТВОРНЫЯ ЛАВРЫ
 ПЕТЕРСКІЯ КІЕВСКІЯ.
 СТАВРОПОЛІА АРХІЕП: КСЕНІА: ПАТРИАРХИ СЛАВ:
 АКТІ БІІА МІРА, ЗРЛЕ. ѠРЖВАЖЕ ХВА. АХК,
 КУРСОПАСА. ИДІИСТА. І.
 АНГЕЛСТА. АІ.

ТЩАНІЕМЪ, ВЪДѢНІЕМЪ ЖЕ И
 ИЖАНІЕМЪ МАЛѢЙШАГО ВЪ ІЕРОСОЛІМѢ
 ПУМЫ БЕРЫНДЫ ПРѢТОГІВЛА
 ТРОНЪ ІЕРОСАЛІМСКАГО.

(*)

Додаток Д

3 = Л

У

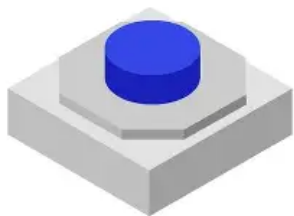
В,

”

‘β’

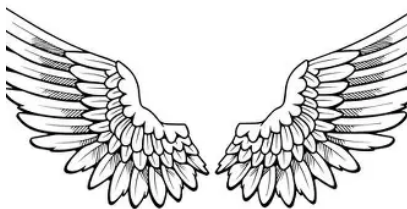

“ “ “

И,,

,,,

А

Львівська братська школа

ЗАВДАННЯ ВСТАНОВИ ВІДПОВІДНІСТЬ

Завдання 1. Встановіть відповідність між навчальним закладом та його характеристикою

1. Острозька академія	А. Навчальні заклади, створені православними братствами для захисту культури та віри
2. Києво-Могилянська академія	Б. Перший вищий навчальний заклад в Україні, заснований князем Острозьким
3. Єзуїтські колегіуми	В. Заклади, що діяли під впливом католицької церкви та ордену єзуїтів
4. Братські школи	Г. Вищий навчальний заклад, що поєднував традиції православ'я і європейської освіти

Відповідь: 1 – Б; 2 – Г; 3 – В; 4 – А.

Завдання 2. Встановіть відповідність між країною та особливістю освіти

1. Україна	А. Поширення гуманістичних ідей, розвиток університетів (Болонський, Падуанський)
2. Польща	Б. Вплив Реформації, розвиток протестантських шкіл
3. Італія	В. Розвиток братських шкіл і боротьба за збереження національної культури
4. Німеччина	Г. Поширення єзуїтської освіти

Відповідь: 1 – В; 2 – Г; 3 – А; 4 – Б.

Завдання 3. Встановіть відповідність між поняттям та його значенням

1. Гуманізм	А. Система трьох основних наук: граматики, риторика, логіка
2. Реформація	Б. Рух за оновлення католицької церкви та боротьбу з протестантизмом
3. Контрреформація	В. Ідейний напрям, що підкреслює цінність людини та освіти
4. Тривіум	Г. Релігійний рух, спрямований проти католицької церкви

Відповідь: 1 – В; 2 – Г; 3 – Б; 4 – А.

Освіта в Україні (XVI ст. – XVIII ст.)	Освіта в Європі (XVI ст. – XVIII ст.)

Розподіліть наведені твердження у відповідні колонки

- Розвиток братських шкіл
- Вплив реформації
- Діяльність єзуїтів
- Навчання латинською мовою
- Заснування острозької академії
- Гуманістичні ідеї
- Боротьба за збереження православної культури
- Розвиток університетів
- Книгодрукування
- Поєднання церковної і світської освіти

ГРА «ПРАВДА ЧИ МІФ»

Правда	Міф
• Братські школи виникли для захисту православної культури • Острозька академія була першим вищим навчальним закладом в Україні • Єзуїтські школи сприяли поширенню католицької освіти • Гуманізм підкреслював важливість розвитку людини та освіти • Книгодрукування сприяло розвитку освіти • У навчанні широко використовувалася латинська мова • Освіта у XVI–XVIII ст. часто була пов'язана з релігією • У Європі активно розвивалися університети • В Україні освіта поєднувала церковні та світські елементи • Реформація сприяла розвитку освіти та поширенню грамотності • У братських школах могли навчатися діти різних станів	• Усі навчальні заклади Європи були світськими • Реформація не вплинула на розвиток освіти • У школах України навчали лише українською мовою • Університети існували лише в Україні • Освіта не мала зв'язку з релігією • У XVI–XVIII ст. навчатися могли всі без винятку • Братські школи створювалися католицькою церквою • Єзуїти виступали проти освіти • Книгодрукування не мало значення для розвитку освіти • Гуманізм заперечував важливість науки • Острозька академія була єзуїтським закладом